

Львівський національний університет імені Івана Франка

**Кульчицький
Богдан Володимирович**

УДК 330.342: 303.725.2

**ТИПОЛОГІЗАЦІЯ І ПОРІВНЯННЯ
ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ СУСПІЛЬСТВА
(ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І МЕТОДОЛОГІЇ)**

Спеціальність 08.01.01 – економічна теорія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Львів - 2004

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі економічної теорії Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор, академік НАН України

Чухно Анатолій Андрійович,

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка, професор кафедри економічної теорії;

доктор економічних наук, професор

Башнянин Григорій Іванович,

Львівська комерційна академія, завідувач кафедри економічної теорії;

доктор економічних наук, професор

Тивончук Іван Опанасович,

Національний університет „Львівська

політехніка”, професор кафедри теоретичної та прикладної економіки.

Провідна установа: Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна

Міністерства освіти і науки України, кафедра економічної

теорії та економічних методів управління, м.Харків.

Захист відбудеться 28 вересня 2004 р. о 13.30 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.051.01 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79008, м.Львів, просп. Свободи, 18, ауд.115.

З дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79005, м.Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розісланий 23 серпня 2004 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

проф. Панчишин С.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Проблема економічних систем суспільства, їх генезису, чинників та логіки становлення і розгортання є однією з найбільш актуальних у сучасній економічній теорії. Це зумовлено багатьма причинами, серед яких насамперед виділяється необхідність розкриття і глибокого усвідомлення закономірностей еволюції економічних систем з метою конструювання відповідної економічної та соціальної політики, а також пошук різними країнами оптимальних соціально-економічних моделей їх стратегічної суспільної трансформації. Цивілізаційний вектор сучасних економічних систем зумовлює значні трансформаційні зміни у всіх складових архітектури суспільного ладу. Набуває нових вимірів демократична організація суспільства, з'являються нові ціннісні орієнтири і переосмислюються існуючі, а справді докорінні перетворення відбуваються у вирішальній сфері функціонування соціуму – економічній діяльності та економічній системі суспільства в цілому. Це особливо актуалізує проблему людини як головного чинника еволюції економічних систем. Сучасна економічна теорія істотно розширює предмет свого наукового аналізу, спостерігається її гуманізація та етизація. А, зокрема, теорія економічних систем як складова сучасної економічної теорії ставить проблеми людини, її економічної діяльності, системного аналізу суспільства у центр наукового дискурсу.

Необхідність комплексного дослідження вищевказаних проблем викликана потребами суспільної практики, а також є наслідком значного підвищення ролі етики відповідальності в умовах відкритого суспільства та „олюднення” економіки на порозі третього тисячоліття. Подібні процеси спостерігаємо і в економіці сучасної України, яка перебуває у стані ринкової трансформації. З концептуальної точки зору становлення національної економіки України зазнає істотних впливів з боку цивілізаційних чинників розвитку. Серед них насамперед варто виділити гуманістичний, соціалізаційний, інформаційно-комунікативний, екологічний та ін., які переводять розгортання економічної системи і в цілому гуманоонтогенезу у якісно нову площину.

Багатовекторність сучасних економічних систем суспільства, ускладнення практичних завдань їх стратегічної трансформації, утвердження нового рівня економічної свідомості та економічної культури зумовлюють необхідність адекватних змін у методології сучасної економічної теорії. Сама економічна практика породжує зміну існуючих теоретичних концептів, трансформує теоретичні парадигми, зокрема, економічної діяльності, які в умовах цивілізаційної стратегії сучасних економічних систем зазнають глибинних модифікацій.

Проблема економічних систем суспільства набула особливої актуальності протягом останньої чверті минулого століття, коли економісти-футурологи спробували спрогнозувати подальшу трансформацію суспільства. При цьому їхня увага була звернена не тільки до країн „третього” світу чи постсоціалістичних, але й до благополучних розвинутих національних

економічних систем, які внаслідок об'єктивних процесів засвідчили необхідність перманентного удосконалення правил економічної гри та особливо соціальної політики.

Незважаючи на значну актуальність проблеми економічних систем більшість наукових досліджень економічних систем мають емпіричний характер. Спостерігається певне зниження уваги до методологічних аспектів економічного дослідження суспільства, вбачається недостатня розробленість теоретичних проблем економічних систем у контексті пошуку парадигми соціально-економічного прогресу на порозі XXI ст. Особливої уваги вимагають проблеми з'ясування змісту економічної системи суспільства як наукової категорії, обґрунтування об'єктивних критеріїв та відповідних варіантів типологізації сучасних економічних систем, а також розробка новітньої методології порівняння економічних систем, включаючи пошук об'єктивних критеріїв-показників та побудову відповідної математичної моделі порівняння систем.

Серед зарубіжних учених, які досліджували і досліджують проблеми економічних систем, насамперед необхідно назвати А.Сміта, Дж.Кейнса, Ф.Гайска, Дж.Гелбрейта, У.Ростоу, В.Ойкена, А.Оксенфельдта, П.Семюелсона, Е.Тофлера, К.Зайделя, П.Грегорі, Р.Стюарта, Ф.Прайора, М.Борнштейна, А.Гікса, Т.Яноскі, Я.Корнаї, Р.Кауфмана, С.Гагарда, Р.Гілпіна, Н.Спулбера Р.Карсона, А.Аслунда, М.Шніцера, П.Хола, Д.Соскайса, С.Дьянкова, Е.Глезера, Р.Ла Порта, Ф.Лопес-де-Сіланеса, Б.Ебінгхауса, А.Шляйфера та ін.

Проблеми людини, економічних систем суспільства перебували у полі зору видатних вітчизняних мислителів та професійних економістів-теоретиків минулого: Г.Сковороди, М.Балудянського, І.Вернадського, М.Бунге, І.Франка, М.Туган-Барановського та ін. У середині XX ст. проблему економічних систем цілеспрямовано дослідив В.Голубничий. Пізніше фундаментальне дослідження економічних систем здійснив Б.Гаврилишин. Крім названих учених, цю проблему поглиблено вивчають й інші вітчизняні економісти, зокрема, В.Базилевич, Г.Башнянин, Д.Богиня, М.Брик, З.Ватаманюк, А.Гальчинський, В.Гесць, І.Грабинський, А.Гриценко, П.Єщенко, В.Загорський, С.Злупко, В.Лагутін, Л.Лиско, І.Лукінов, І.Малий, М.Мальський, В.Марцин, І.Михасюк, М.Павлишенко, Ю.Палкін, С.Панчишин, Ю.Пахомов, В.Пинзеник, І.Помінова, Ж.Поплавська, В.Сікора, І.Тивончук, Н.Ушакова, А.Філіпенко, В.Черняк, А.Чухно та ін.

У процесі роботи над дисертацією автор вивчив і врахував монографічні та інші наукові дослідження зарубіжних і вітчизняних авторів, присвячені проблемам економічних систем суспільства та відповідні концепції типологізації і порівняння систем. Проведений аналіз підтвердив висловлені нами вище думки про особливу актуальність вивчення методологічних аспектів окреслених фундаментальних проблем сучасної економічної науки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є складовою наукової теми кафедри економічної теорії Львівського національного університету імені Івана Франка „Дослідження закономірностей формування економічної системи в Україні”, затвердженої Міністерством освіти і науки України (№ державної реєстрації 0103U005947).

Мета і завдання дисертаційного дослідження. Метою дисертаційного дослідження є комплексний аналіз теоретичних і методологічних проблем типологізації і порівняння економічних систем суспільства. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань:

- проаналізувати проблему людської, економічної діяльності як чинника еволюції економічних систем у класичній західноєвропейській соціально-філософській та економічній думці;
- проаналізувати проблеми економічних систем суспільства в українській соціально-економічній традиції;
- розкрити зміст і роль економічної культури в економічному розвитку суспільства;
- збагнути логіку основних соціальних концепцій економіки як методологічної передумови становлення теорії економічних систем;
- окреслити контури теоретичної парадигми економічного і соціального прогресу на порозі ХХІ ст. як методологічної основи сучасної типологізації і порівняння економічних систем суспільства;
- з'ясувати концепційні засади вивчення економічних систем суспільства;
- визначити поняття і структуру економічних систем суспільства;
- розкрити зміст і основні риси ринкової організації господарської діяльності суспільства як основи сучасних економічних систем;
- виявити об'єктивні критерії типологізації економічних систем;
- обґрунтувати сучасну концепцію типологізації економічних систем суспільства;
- виявити об'єктивні критерії порівняння економічних систем;
- обґрунтувати сучасну методологію порівняння економічних систем суспільства;
- простежити об'єктивні передумови формування економічної системи України;
- проаналізувати особливості становлення економічної системи України у контексті пошуку її специфічної моделі.

Об'єктом дослідження є економічні системи суспільства як складні системні утворення, що пронизують усі сфери життєдіяльності суспільства і, поєднуючи чинники виробництва з урахуванням панівних цінностей і, відповідно, інституцій, форм власності, забезпечують створення матеріальних і духовних благ і на цій основі – самовідтворення суспільства.

Предметом дослідження є зміст й структура сучасних економічних систем суспільства, їх типологізація і порівняння на основі об'єктивних критеріїв.

Теоретична і методологічна основа дисертаційного дослідження. Принциповою методологічною позицією нашого дослідження є опертя не лише на зарубіжну, але й на вагому вітчизняну наукову економічну традицію, без урахування якої неможливо об'єктивно дослідити сучасні економічні системи, обґрунтувати концепції їх типологізації та порівняння, а також оптимальну економічну модель для України. Ця ідея проходить „червоною ниткою” крізь усю дисертаційну роботу.

Комплексне дослідження економічних систем та спроби їх сучасної типологізації і порівняння повинні ґрунтуватися на усвідомленні об'єктивного процесу інтеграції наукового знання, коли єдність світу, особливо соціального, неминує породжує єдність науки. Оскільки основним об'єктом нашого дослідження у широкому розумінні є людина у контексті еволюції економічних систем суспільства, політичної організації та системи панівних цінностей, тобто соціуму у його основних вимірах,- тому для нас прийнятними виявилися методи досліджень, що застосовуються в економічній та ін. соціально-гуманітарних науках (соціальній філософії, економічній соціології, політології, історії, культурології та ін.). Для досягнення мети дисертаційного дослідження був застосований міждисциплінарний пізнавально-методологічний інструментарій. Зокрема, активно використовувалися методи абстрагування, аналізу й синтезу, індукції та дедукції, історичний та логічний, теоретичного моделювання, формалізації, системного і порівняльного аналізу, еволюційний, синергетичний підхід та ін.

Інформаційною та статистичною базою дисертаційного дослідження стали сучасні концепції теорії економічних систем, праці вітчизняних та зарубіжних учених, інформаційні матеріали, опубліковані у статистичних та періодичних виданнях України і світу, ресурси Інтернету.

Наукова новизна дисертаційного дослідження. Науково обґрунтовані результати проведеного автором дослідження допомогли розв'язати важливу наукову проблему – типологізації та порівняння економічних систем суспільства. Вирішення її у дисертації представлено сукупністю нових теоретичних і методологічних наукових положень, висновків та рекомендацій, наукова новизна яких полягає в наступному:

1) вперше на рівні дисертаційного дослідження здійснено комплексний аналіз методологічних проблем типологізації і порівняння сучасних економічних систем;

2) дістав подальший розвиток методологічний підхід, згідно з яким теоретичний аналіз економічних систем має своїм фундаментом вивчення проблеми людини, її природи, внутрішнього світу, переконань і цінностей, економічної діяльності й економічної культури у контексті еволюції системи потреб, що прямо чи опосередковано у кінцевому підсумку

зумовлюють параметри економічного і соціального середовища існування суспільства. Обґрунтовано висновок, що філософія економічних систем передбачає розгляд економічного, соціального, політичного, етнічного, екологічного і т.д. у системній єдності, виділяючи людину як найактивніший чинник еволюції економічних систем та системних суспільних трансформацій;

3) вперше обґрунтовано, що теоретична парадигма економічного і соціального прогресу на порозі XXI ст. виступає методологічною основою типологізації і порівняння сучасних економічних систем суспільства. Доведено, що найважливішими її ознаками є ступінь суспільної відповідальності та ступінь інтелектуалізації;

4) обґрунтовано необхідність утвердження у сучасній теорії економічних систем поняття „системної трансформації суспільства”, оскільки на порозі XXI ст. має місце не просто процес глибоких перетворень в економіці як одній із складових архітектури суспільного ладу, а тотальні радикальні зрушення у суспільстві як органічній системі. Наголошено, що системна трансформація охоплює усі сфери суспільного буття;

5) запропоновано два нові визначення (скорочене й розширене) категорії „економічна система суспільства”, у яких наголошується на організації виробництва й розподілу створених не тільки матеріальних, але й духовних благ, роль яких зростає разом з розвитком самої економічної системи і до виробництва яких залучається все більше працюючих; підкреслюється залежність процесу такої організації від існуючої системи механізмів та інституцій; ставиться акцент на суспільному вимірі економічної системи, коли йдеться про створені у суспільстві блага, а також спосіб вирішення проблеми обмеженості ресурсів та досягнення відповідних економічних цілей; наголошується, що економічна система як складне системне утворення пронизує усі сфери життєдіяльності суспільства, поєднуючи чинники виробництва з урахуванням панівних цінностей і, відповідно, інституцій, форм власності; підкреслюється, що це системне утворення забезпечує безперервне самовідтворення усього суспільства, а не лише його економічної сфери. Доведено, що важливими характеристиками економічних систем на порозі XXI ст. є їх „тестування” категорією „відповідальності” і належний ступінь відкритості;

6) дістало подальший розвиток розуміння елементної структури економічної системи суспільства, яке полягає в обґрунтуванні її складових: а) панівних цінностей; б) політичного ладу; в) правової системи; г) екологічної складової; д) суспільного механізму управління; е) власне економічного механізму;

7) дістав подальший розвиток методологічний підхід, згідно з яким ринкова організація господарської діяльності суспільства розглядається як основа сучасних економічних систем. Обґрунтовано висновок про те, що ринкові економічні системи виконують функцію своєї „осі”, навколо якої розгортаються всі існуючі економічні системи, включаючи й сучасні квазіринкові;

8) вперше запропонована концепція типологізації сучасних економічних систем на основі застосування цілого спектру а) пріоритетних та б) уточнюючих об'єктивних критеріїв, яка забезпечує значну варіативність конкретних підходів до типологізації систем. Доведено, що головним, фундаментальним об'єктивним критерієм типологізації, який визначає стратегічний вектор трансформації економічних систем на порозі XXI ст., є панівні суспільні цінності та відповідні суспільні інституції. Обґрунтовано, що крім них пріоритетними об'єктивними критеріями типологізації сучасних економічних систем виступають: а) панівні форми власності на основні засоби виробництва; б) ступінь втручання держави в економіку і методи регулювання соціально-економічних відносин; в) ступінь відкритості економіки та економічної свободи; г) ступінь екологічної безпеки; д) ступінь соціалізації; е) ознаки теоретичної парадигми соціально-економічного прогресу на порозі XXI ст.: ступінь суспільної відповідальності та ступінь інтелектуалізації. Доведено, що найважливішими уточнюючими об'єктивними критеріями типологізації сучасних економічних систем є: а) співвідношення міського і сільського населення; б) співвідношення джерел ВВП; в) частка військових витрат у ВВП (ступінь мілітарності економічної системи); г) частка власного капіталу у структурі джерел фінансування (ступінь самодостатності в економічному розвитку). На основі обґрунтованих пріоритетних і уточнюючих об'єктивних критеріїв у роботі запропоновано конкретні варіанти типологізації економічних систем;

9) вперше запропоновано віртуальне уявлення суспільної „аури” людини у будь-якій економічній системі, яке ілюструє зумовленість конкретного типу економічної системи суспільства панівними суспільними цінностями;

10) дістав подальший розвиток методологічний підхід до порівняння сучасних економічних систем, який виявився в обґрунтуванні концепції їх порівняння на основі урахування чотирьох груп об'єктивних показників-критеріїв: 1) економічних; 2) соціально-культурних; 3) політико-правових; 4) екологічних, що дозволяє в цілісності охарактеризувати й порівняти як національні економічні системи, так і наднаціональні системні утворення;

11) у розвиток обґрунтованої концепції порівняння сучасних економічних систем запропонована математична модель їх порівняння, що спирається на 51 об'єктивний показник-критерій;

12) дістав подальший розвиток методологічний підхід, згідно з яким найбільш прийнятною для України економічною моделлю доцільно вважати економічну систему Європейського Союзу. Доведено, що такий вибір підготовлений і об'єктивно зумовлений усім ходом тривалого суспільно-історичного та економічного поступу України і, без сумніву, відкриває якісно нові обрії подальшого розвитку й розквіту українського народу. Водночас наголошено, що більш оптимістичну економічну перспективу у XXI ст. матимуть ті нації, домінуючі цінності яких

повніше відповідатимуть реаліям і вимогам нинішнього часу і будуть здатні зумовити й підтримати системні суспільні трансформації на основі безперервного оновлення і змін ключових парадигм розвитку.

Практичне значення одержаних результатів. Одержані результати дисертаційного дослідження можуть бути враховані й використані вищими органами державної влади та управління у процесі державного будівництва та формування національної економічної системи України. Зокрема, висновки і рекомендації, зроблені дисертантом, можна використати для обґрунтування оптимальної економічної моделі України та вибору стратегічного вектора трансформації її суспільної економічної системи у XXI ст.

Основні положення дисертації використовуються у навчальному процесі на економічному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка при читанні курсів „Політична економія”, „Основи економічної теорії”, „Макроекономіка”, „Логіка економічного розвитку”, „Сучасні економічні системи” (Акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження від 20.04.2004 р.).

Крім того, отримані теоретичні висновки та узагальнення, що містяться у дисертації, використовуються у навчальному процесі на фінансово-економічному, правничому факультетах та факультетах обліку і підприємництва, міжнародного права і бізнесу Інституту післядипломної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка у викладанні курсів „Основи економічної теорії”, „Економічна історія”, „Історія економічних учень”, „Економіка України” (Довідка № 022 від 22.04.2004 р.).

Результати дисертаційного дослідження використовувалися автором при написанні одноосібного навчального посібника „Сучасні економічні системи” (Львів: Афіша, 2004. – 279 с. (22,57 д.а.)), який рішенням Міністерства освіти і науки України рекомендований для студентів вищих навчальних закладів (лист Міністра від 14.07.2003 р. за № 1/11-2948). Крім того, з проблем, досліджених у дисертації, автором розроблена Програма вибіркового магістерського курсу „Економічна соціологія”, яка опублікована у журналі „Соціологія: теорія, методи, маркетинг” (2001. - № 3. - С. 164-170).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, у якій висвітлені методологічні підходи, ідеї, концепції, що належать особисто автору. У дослідженні містяться ті положення, висновки і пропозиції, які сформулював особисто здобувач наукового ступеня. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у роботі використані лише ті ідеї, які є результатом особистих досліджень здобувача.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації апробовані й отримали позитивну оцінку на багатьох міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференціях, зокрема на Всеукраїнській науково-практичній конференції „Філософія. Культура. Цивілізація”

(Львів, 1991), Ювілейних читаннях до 270-річчя від дня народження Г.Сковороди (Львів, 1992), Всеукраїнській науково-практичній конференції „Культура України і слов'янський світ” (Київ, 1992), Міжнародній науковій конференції „Творчість. Культура. Гуманізм” (Київ, 1993), Всеукраїнській науковій конференції „Г.Сковорода в духовному житті України” (Тернопіль, 1994), Міжвузівській науково-практичній конференції „Основні напрями розвитку менеджменту в Україні” (Львів, 1994), двох Міжнародних наукових конференціях „Екологія, економіка і християнська мораль: українська дійсність і перспективи” (Львів, 1994, 2000), Всеукраїнській науковій конференції „Становлення національної економіки України” (Львів, 1995), Міжнародній науковій конференції „Лісотехнічна освіта і наука на рубежі XXI ст.: сучасний стан, проблеми і перспективи” (Львів, 1995), Міжнародній науково-практичній конференції „Соціально-економічні проблеми видавничо-поліграфічного комплексу та його інфраструктур” (Львів, 1996), Міжнародній науковій конференції „Національна еліта та інтелектуальний потенціал України” (Львів, 1996), Міжнародних літніх економічних семестрах „Інтереко” (Трускавець, 1994, 1995, 1996), Всеукраїнській науковій конференції „Процеси становлення ринкової економіки: стан, проблеми, перспективи” (Львів, 1998), Міжнародній науково-методичній конференції „Формування нової парадигми економічної освіти в Україні (до 150-річчя від дня народження Сергія Подолинського)” (Львів, 2000), Міжнародній науковій конференції „Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку” (Львів, 2001), Всеукраїнській науково-практичній конференції „Сучасна економічна теорія та проблеми її застосування” (Львів, 2002), наукових сесіях Наукового товариства імені Т.Шевченка (Львів, 1997, 2003, 2004), щорічних Людинознавчих філософських читаннях (Дрогобич, 1992-2003), щорічних звітних наукових конференціях Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, 1993-2004) та науковому семінарі кафедри економічної теорії Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, 2004).

Публікації. За темою дисертаційного дослідження автором опубліковано індивідуальну наукову монографію (обсягом 22 д.а.), розділ у колективній монографії (обсягом 1,1 д.а.), 38 статей у наукових виданнях, зареєстрованих ВАК України як фахові. Загальний обсяг публікацій, які становлять основу дисертації, перевищує 31 д.а., з яких понад 28 – особистий внесок здобувача.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, п'ятьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (370 найменувань), 8 додатків. Обсяг основного тексту дисертації становить 387 сторінок. Робота містить 6 таблиць, 4 схеми, 1 рисунок, формули, включаючи авторську математичну модель порівняння сучасних економічних систем, а також 7 схем і 4 графіки у додатках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, об'єкт і предмет дослідження, визначено наукову новизну одержаних результатів та їх практичне значення, відображено апробацію результатів дослідження.

У **першому розділі** дисертації – „**Теоретико-методологічні передумови дослідження економічних систем суспільства**” – на основі широкого залучення й аналізу відповідних праць видатних західноєвропейських та українських мислителів, економістів розкрито теоретичні і методологічні передумови комплексного вивчення економічних систем. Зокрема, всебічно проаналізовано погляди видатних вітчизняних учених М.Балудянського, І.Вернадського, М.Бунге, І.Франка, М.Туган-Барановського на проблему економічних систем, а також досліджено методологічні проблеми людської, економічної діяльності як головного чинника еволюції економічних систем та системних суспільних трансформацій.

У своєму дослідженні автор виходить з того, що вивчення економічних систем повинно базуватися на з'ясуванні витоків людського співіснування, а саме проблем внутрішнього світу людини, її ментальності, економічної культури і нарешті людської діяльності, що є головним чинником еволюції економічних систем. Особливістю людського існування є його приналежність історії, коли короткочасна людська буттєвість вписується до безкінечного процесу зміни одних людей іншими, одних економічних систем іншими. Здобуте попередниками наповнює змістом життя індивіда і, водночас, залишене ним є у свою чергу спадком для його наступників. Розмаїття переконань про природу і долю людини веде до узагальнення поглядів у системах цінностей та ідеологій. Дисертант поділяє точку зору, що у кінцевому підсумку економічна мета ідеології полягає у тому, щоб запропонувати ефективну і справедливу економічну систему, яка забезпечила б ефективне виробництво і справедливий розподіл матеріальних і духовних благ.

Дослідження проблем генезису економічної діяльності як основи і рушія прогресу та еволюції економічних систем повинно, на наш погляд, спиратися на аналіз розвитку ідеї діяльної природи людини, уявлень про економічну діяльність у західноєвропейській та українській традиції. Класична європейська, включаючи й вагому українську соціально-економічну традицію, характеризуються досить виразною життєстверджуючою позицією, за якою людина внутрішньо схильна до добра, доброчинності і розумної, усвідомленої, активної, доцільної діяльності, спрямованої на задоволення економічних потреб та інтересів.

У дисертації наголошено, що сучасне дослідження економічних систем – це комплексний методологічний аналіз економічної системи суспільства у широкому сенсі, тобто дослідження суспільства як органічної єдності панівних цінностей, політичної організації та власне економічного механізму. Філософія економічних систем передбачає розгляд економічного,

соціального, політичного, етнічного, екологічного і т.д. у системній єдності, виділяючи людину як найактивніший чинник еволюції економічних систем та системних суспільних трансформацій.

Важливою передумовою дослідження економічних систем є з'ясування змісту та особливостей економічної культури, яка „працює” в економічній сфері суспільного буття, виконуючи свої специфічні функції. Економічна культура обіймає ті норми й цінності, які виникають з потреб самого господарства. У цьому розумінні економічна культура є сукупністю професійних знань і навичок, норм господарювання, цінностей, символів, необхідних для здійснення самоідентифікації та виконання економічних ролей суб'єктами економічної діяльності. Вона впливає на економічну систему через поведінку суб'єктів господарювання, що мають власну економічну свідомість та економічний спосіб мислення.

На порозі XXI ст. економічна культура включає таку істотну складову, якою є екологічна свідомість і культура. Стверджуючи нагальність засвоєння суспільною свідомістю екоцентристської системи цінностей та настанов, ми усвідомлюємо важливість екологічної культури у процесі становлення і трансформації економічної системи суспільства. У підґрунтя формування сучасної екологічної культури повинні бути покладені насамперед орієнтованість на екологічну доцільність і безпеку, відсутність протиставлення людини і природи, сприйняття природних об'єктів як повноправних партнерів у взаємодії з людиною.

Усвідомлення філософії економічних систем, з'ясування методологічних проблем економічної діяльності як чинника еволюції систем дали можливість автору обґрунтувати висновок про те, що взаємозв'язок матеріальних і духовних потреб та економічної діяльності, економічної культури, що органічно синтезується у творчості і остаточно виявляється у становленні і функціонуванні певного типу економічної системи, можна висловити такою умовною логічною схемою: потреба людини – її задоволення шляхом економічної діяльності як творчого процесу на базі певної економічної культури – існування відповідного типу економічної системи суспільства.

Другий розділ дисертації – „**Теоретичні проблеми економічних систем суспільства у контексті пошуку парадигми соціально-економічного прогресу**” – присвячений дослідженню еволюції соціальних концепцій економіки як методологічної передумови становлення теорії економічних систем та обґрунтуванню ознак теоретичної парадигми економічного і соціального прогресу на порозі XXI ст., що виступає методологічною основою типологізації і порівняння сучасних економічних систем. Доведено, що еволюція економічних систем відбувається на тлі загального соціально-економічного прогресу, з чого випливає, що збагнути зміст систем неможливо поза зв'язком з аналізом проблеми прогресу.

У своєму дослідженні автор виходить з того, що соціальні концепції економіки видатних мислителів кінця XIX – XX ст. фактично виступають методологічною передумовою, фундаментом

становлення теорії економічних систем. Аналіз еволюції цих концепцій засвідчує, що у них економіка вивчається як частина більш широкої соціальної системи, економічна поведінка розглядається у взаємозв'язку з іншими видами діяльності, значна увага приділяється неекономічним чинникам економічного поступу. Тобто спостерігаємо спробу „вкласти” економіку у більш широкий соціальний контекст, простежити її взаємодію з іншими підсистемами суспільства і на цій основі збагнути суть і чинники розвитку економічної системи суспільства. Саме на такий методологічний підхід повинна, на нашу думку, спиратися й сучасна методологія дослідження, типологізації і порівняння економічних систем.

У дисертації відзначається, що передумовою розробки методології дослідження економічних систем, їх типологізації і порівняння є розкриття методологічних проблем аналізу економічного і соціального прогресу, який виступає своєрідним тлом розгортання економічних систем і у певному розумінні відображає висхідну еволюцію систем, включаючи періоди їх активної й глибокої трансформації. Ми вважаємо, що еволюція економічних систем як досить тривалий процес включає певні „зигзаги”, „ітерації”, „прориви” прогресивного, докорінного, однозначно позитивного спрямування, які й називають трансформаціями. Отже, виявити трансформаційний контекст динаміки економічних систем суспільства неможливо без методологічного аналізу процесу еволюції систем. Крім того, такий підхід дозволив автору простежити особливості економічної діяльності в умовах тоталітаризму і демократії, відкритої економіки та економічної свободи й окреслити контури сучасної теоретичної парадигми самого соціально-економічного прогресу.

У дисертації обґрунтовано висновок, що теоретична парадигма економічного і соціального прогресу на порозі XXI ст. виступає методологічною основою типологізації і порівняння сучасних економічних систем суспільства. На переконання автора, парадигма прогресу характеризується низкою ознак, які вже нині виявляються визначальними, субстанційними або стануть такими у ближчому майбутньому. Наголошено, що ознаки парадигми прогресу охоплюють цілий спектр параметрів, починаючи від переважно матеріальних і завершуючи соціально-духовними, гуманітарними.

У роботі доведено, що найважливішою ознакою, фундаментом теоретичної парадигми прогресу на порозі XXI ст. є категорія відповідальності. Відповідальність у широкому розумінні можна охарактеризувати як ставлення людини до суспільства, економічної системи і самої себе з точки зору виконання нею правових норм і морального обов'язку. Проблема відповідальності є питанням про реальну свободу людини. Нині, на початку третього тисячоліття, категорія відповідальності повинна ґрунтуватися на онтологічному підході – відповідальності за буття взагалі. Адже, як свідчить досвід XX – початку XXI ст., дуже небагато економічних систем можуть повною мірою претендувати на відповідність цій важливій вимозі. У цьому контексті

хочемо підкреслити, що економічний парадигмальний дискурс передбачає заміну імперативу „життя” імперативом „гідного життя”. Водночас „евристика страху”, насамперед економічного (починаючи від страху перед безробіттям, знеціненням грошей аж до неуспіхів на макрорівні) повинна змінитися на „евристику впевненості і стабільності”. Таким чином, цивілізаційний вектор сучасних економічних систем, а також парадигма прогресу містять ідею „відповідальної” економіки.

У роботі обґрунтовано висновок, що принаймні дві з характерних ознак парадигми прогресу на порозі XXI ст. можна розглядати як об’єктивні критерії типологізації сучасних економічних систем: ступінь суспільної відповідальності та ступінь інтелектуалізації економічної системи.

У дисертації наголошено, що поняття цивілізації передбачає розгляд історії не лише як історії економічних систем, а й як історії людей у єдності їх матеріального і духовного життя. Основу цивілізацій складають певні культурні цінності і кожна епоха є відображенням неповторної, унікальної культури. При цьому роль цінностей настільки вагома, що ми поділяємо точку зору, згідно з якою підкреслюється їх визначальна функція щодо інших складових соціуму.

У **третьому розділі** дисертації – **„Концепційні засади дослідження сучасних економічних систем”** – всебічно розглянуто концепційні засади і методологію дослідження економічних систем. У дисертації наведене теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми з’ясування змісту й структури економічних систем, що виявляється в обґрунтуванні авторського тлумачення категорії „економічна система суспільства”. Зокрема, на основі аналізу існуючих підходів до розуміння змісту економічних систем запропоновано два авторські трактування категорії „економічна система суспільства” та обґрунтовано елементну структуру економічної системи. Крім того, розкрито особливості ринкової організації господарської діяльності суспільства як основи сучасних економічних систем.

У своєму дослідженні автор виходить з того, що концепційні засади дослідження економічних систем суспільства передбачають розробку сучасної методології вивчення систем. При цьому підкреслюється позиція, згідно з якою методологія є, по-перше, сукупністю методів наукового пізнання і, по-друге, роздумами про методи та їх удосконалення. Крім того, сучасне тлумачення методології включає аспект типологізації об’єктів аналізу чи їх складових.

Панорамний погляд на економічні, політичні і культурні зміни у різних країнах світу наприкінці XX – на початку XXI ст. свідчить про те, що має місце не просто процес глибоких перетворень в економіці як одній із складових архітектури суспільного ладу, а тотальні радикальні зрушення у суспільстві як органічній системі. Відповідно у дисертації обґрунтовано необхідність утвердження у теорії економічних систем поняття „системної трансформації суспільства”. Системній трансформації підлягають усі сфери суспільного буття: політична, духовна, власне

економічна. Водночас системна трансформація суспільства передбачає зміни й перетворення суспільних структур, у межах яких можуть паралельно протягом якогось часу співіснувати як нові, так і старі елементи. Цю обставину необхідно враховувати при розробці методології типологізації і порівняння сучасних економічних систем.

У дисертації відзначається, що системна трансформація суспільства породжує нові концептуальні підходи до оцінки реальності, що завжди включає питання про ієрархію проблем, які вимагають свого вирішення. Виділення з соціокультурної сфери системи цінностей як особливо важливого чинника системної трансформації суспільства зумовлено тим, що цінності є особливою формою загальносуспільних відносин, яка визначає спрямованість життєдіяльності індивідів, груп та спільнот.

Методологія дослідження економічних систем, їх типологізація і порівняння неможливі без чіткого наукового визначення категорії економічних систем суспільства. Обґрунтований у роботі авторський підхід до трактування категорії „економічна система суспільства” спирається на певні концептуальні уточнення і методологічні застереження: 1) людина, будучи головним чинником еволюції економічних систем, є національно приналежною, що впливає на її господарську активність та у кінцевому підсумку визначає тип економічної системи; 2) на порозі ХХІ ст. фактично йдеться про безперервний процес взаємозбагачення національної та світової економічної культури, обмін кращими їх зразками і здатність народу до засвоєння як власних, так і „чужоземних” економічних форм в інтересах розбудови чи трансформації суспільної економічної системи; 3) на наш погляд, задля методологічної чіткості необхідно розмежовувати поняття „економічна система” і „економічна система суспільства” (або, що те саме, „суспільна економічна система”). Ми гадаємо, що поняття „економічна система суспільства” значно ширше, ніж просто „економічна система”; 4) ми розмежовуємо поняття „національна економіка” та „економічна система суспільства” і вважаємо, що національна економіка є національною модифікацією типових економічних систем суспільства; 5) без структурної диференціації складових елементів економічної системи суспільства неможливо пізнати об’єктивні закони її розвитку; 6) у зв’язку з актуалізацією питань влади і політики, які частково були виведені за межі економічної науки, об’єктом вивчення теорії економічних систем повинен бути і економічний, і політичний лад суспільства; 7) ми глибоко переконані у тому (і це віддзеркалюють нижче обґрунтовані нами визначення), що економічна система суспільства справді є суспільною системою у найширшому розумінні.

Обґрунтований у роботі авторський підхід до розуміння категорії „економічна система суспільства” включає два трактування. Враховуючи вищевказані концептуальні уточнення і методологічні застереження, а також реалії сучасного світу, найкоротше зміст економічної системи можна, на нашу думку, розкрити таким чином: економічна система суспільства – це

система механізмів та інституцій, що забезпечують організацію виробництва й розподілу створених у суспільстві матеріальних і духовних благ, спосіб, яким вирішується проблема нестачі ресурсів і досягаються відповідні економічні цілі.

У цьому визначенні наголошується на організації виробництва й розподілу створених не тільки матеріальних, але й духовних благ, роль яких зростає разом з розвитком самої економічної системи і до виробництва яких залучається все більше працюючих. Водночас процес такої організації залежить від існуючої системи механізмів та інституцій. Нарешті, у нашому трактуванні економічної системи суспільства ставиться акцент на її суспільному вимірі, коли йдеться про створені у суспільстві блага, а також спосіб вирішення проблеми обмеженості ресурсів та досягнення відповідних економічних цілей.

Якщо вдатися до більшої деталізації і водночас масштабності та врахувати відтворювальний процес, то можна, на наш погляд, запропонувати ще одне визначення змісту економічної системи: економічна система суспільства – це складне системне утворення, що пронизує усі сфери життєдіяльності суспільства та, поєднуючи чинники виробництва з урахуванням панівних цінностей і, відповідно, інституцій, форм власності, забезпечує створення матеріальних та духовних благ і на цій основі – самовідтворення суспільства.

У запропонованому трактуванні підкреслюються наступні істотні моменти: економічна система суспільства є складним системним утворенням з усіма властивостями таких утворень; це системне утворення пронизує усі без винятку сфери життєдіяльності суспільства; це системне утворення відповідним чином поєднує чинники виробництва; конкретні способи і характер поєднання чинників виробництва залежать від панівних цінностей та відповідних інституцій, форм власності; усі перелічені механізми і форми економічного системного утворення забезпечують прямо чи опосередковано створення не тільки матеріальних, але й духовних благ; це системне утворення забезпечує безперервне самовідтворення усього суспільства, а не лише його економічної сфери.

До обидвох запропонованих трактувань необхідно додати, що важливою характеристикою економічних систем на порозі XXI ст. є їх „тестування” категорією „відповідальності”, тобто економічна система повинна бути „відповідальною” у найширшому розумінні, якщо вона претендує на цивілізованість і подальший саморозвиток у сучасних умовах утвердження гуманістичної парадигми світової еволюції. Крім того, ще однією важливою характеристикою сучасних економічних систем є належний ступінь їх відкритості.

Щоб повніше збагнути зміст економічної системи суспільства, необхідно, на переконання автора, виявити її елементну структуру. У дисертації дістало подальший розвиток розуміння елементної структури економічної системи суспільства та обґрунтовано такі її складові:

а) панівні цінності (національні, релігійні переконання, буденна свідомість, що має соціальне та регіональне забарвлення, ринкові чи іншого роду цінності і т.д., які сукупно впливають на стосунки всередині суспільства);

б) політичний лад (урядові інституції та процедури, які поряд з системою цінностей визначають панівні форми власності на ресурси і, відповідно, результати виробництва);

в) правова система (як у широкому розумінні, так і у вузькому – розробка і прийняття відповідних законів і нормативних документів, які регулюють економічну діяльність у всіх сферах суспільства);

г) екологічна складова (екологічна свідомість, екологічна культура, утвердження екологічної відповідальності, екологічна безпека);

д) суспільний механізм управління (характеризується ступенем і формами втручання держави в економіку, принципами „вертикалі” влади: наприклад, домінування унітарних чи регіональних принципів управління);

е) власне економічний механізм, що опосередковує і забезпечує виробництво, а також розподіл і споживання створених матеріальних і духовних благ (фінансова система, у т.ч. податкова, фіскальна і бюджетна політика, грошово-кредитна система, мотиваційний механізм і т.д.).

У дисертації обґрунтовано висновок, що ринкова організація господарської діяльності суспільства є основою сучасних економічних систем. Ринкові економічні системи виконують функцію своєрідної „осі”, навколо якої розгортаються всі існуючі економічні системи, включаючи квазіринкові. Інакше кажучи, ступінь повноти ринку, його функціональна роль у життєдіяльності соціуму головним чином визначають суть, механізми розвитку і, відповідно, назву будь-якої економічної системи суспільства.

Четвертий розділ дисертації – „Методологічні проблеми типологізації економічних систем суспільства” – присвячений аналізу існуючих методологічних підходів у зарубіжній та українській економічній теорії до типологізації економічних систем суспільства та обґрунтуванню авторської концепції типологізації сучасних економічних систем.

У дисертації наведене теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми типологізації економічних систем, що виявляється в обґрунтуванні авторської концепції типологізації сучасних економічних систем на основі виявлених об’єктивних критеріїв. У своєму дослідженні автор виходить з того, що на порозі XXI ст. „чорно-біла”, полярна типологізація економічних систем (1) капіталістичні, де засоби виробництва перебувають у приватній власності і 2) соціалістичні, де засоби виробництва належать суспільству) видається архаїчною, такою, що не може віддзеркалити усю багатоманітність, поліфонічність живої економічної практики. Водночас головною складністю обґрунтування варіантів типологізації сучасних економічних

систем є пошук об'єктивних критеріїв типологізації, які б дозволили виявити адекватні типи систем у контексті сучасного методологічного дискурсу.

Проведене дослідження існуючих підходів у зарубіжній та українській економічній науці до проблеми типологізації економічних систем дозволило автору зробити кілька істотних методологічних узагальнень. По-перше, різні автори по-різному трактують об'єкт типологізації. При цьому часто має місце недооцінка ролі економічної системи у загальносуспільному поступі, відсутність наукової „акуратності” деяких авторів при застосуванні цієї дефініції, яка породжена надмірним „економічним прагматизмом” і нехтуванням проблемами методології економічної теорії. По-друге, інколи спостерігаємо деякі елементи надмірної ідеологізації при дослідженні економічних систем, що ускладнюють їх вивчення і типологізацію. По-третє, різні автори застосовують якісно відмінні концепти при аналізі економічних систем, що фактично переводить науковий дискурс у різні площини: від аналізу цінових, грошових та ін. економічних систем до розкриття змісту, структури й динаміки економічних систем суспільства (капіталістичних, соціалістичних, постсоціалістичних та ін.). Таким чином, залежно від масштабу розгляду, вихідного методологічного концепту, що кладеться в основу економічного дискурсу ми отримуємо абсолютно різні види економічних систем, які між собою часто перебувають у залежності за схемою „система” – „підсистема” – „підпідсистема” – і т.д. З цього випливає, що автори, вкладаючи свій зміст у поняття економічної системи, часто-густо ведуть мову і типологізують, порівнюють дуже відмінні між собою теоретичні дефініції і відповідні їм реальні явища економічного життя. По-четверте, більшість дослідників пропонують типологізувати сучасні економічні системи на основі одного, визначального критерію, що ускладнює сприйняття усієї палітри економічних систем на порозі ХХІ ст. Щоправда, частина учених обґрунтовує власні концепції типологізації з урахуванням низки критеріїв (двох і більше), проте часто важко збагнути субординацію самих критеріїв та ступінь їхнього впливу на кінцеві теоретичні висновки авторів. При цьому часто застосування тих чи інших критеріїв зумовлене конкретною метою наукового дослідження, що позбавляє критерії типологізації економічних систем ознак об'єктивності.

У дисертації доведено, що типологізація сучасних економічних систем суспільства повинна передбачати застосування цілого спектру об'єктивних 1) пріоритетних і 2) уточнюючих критеріїв, що забезпечує значну варіативність конкретних підходів до типологізації систем. При цьому автор виходить з того, що, по-перше, людина, будучи головним чинником еволюції економічних систем, насамперед є носієм певної свідомості, духовності та економічної культури; по-друге, у сучасному світі існує безліч перехідних, симбіозних форм, які відрізняються між собою насамперед ступенем присутності і роллю держави у ринковій економіці; по-третє, з принципу системності випливає, що економіка в історичному розрізі може бути типологізована (поділена на етапи розвитку, типи свого існування) з різних позицій, кількість яких теоретично необмежена; по-четверте, нині

існуючі у світі економічні системи необхідно розглядати як перехідні, оскільки вони завжди перебувають у стані переходу від однієї своєї історичної форми до іншої.

На переконання дисертанта, головним, фундаментальним об'єктивним критерієм типологізації, що визначає стратегічний вектор трансформації економічних систем на порозі ХХІ ст. є панівні суспільні цінності та відповідні суспільні інституції. Такий методологічний підхід впливає з обґрунтованого нами трактування змісту економічної системи суспільства як наукової категорії і з'ясування місця у ньому саме системи панівних у суспільстві цінностей та відповідних інституцій. Під цінностями у дисертації пропонується розуміти ставлення до природи, людської, економічної діяльності та її результатів, форм власності, способів організації виробництва і розподілу, майнової нерівності, тлумачення ідей соціальної справедливості, соціальної ієрархії, демократії і т.д., що фіксується на рівні суспільної, зокрема, економічної, політичної, екологічної та ін. свідомості та у цій формі визначає загальну й економічну культуру тривалих історично-економічних епох. При цьому, на нашу думку, йдеться про цінності у найширшому розумінні, а не тільки про власне економічні чи, зокрема, ринкові цінності. Так, національні, релігійні переконання, буденна свідомість, а також ринкові, політичні, екологічні та ін. цінності сукупно впливають на стосунки всередині суспільства та його економічної системи.

На рівні суспільства у кожний конкретний момент його економічного розвитку існує якийсь середній, домінуючий „зріз” цінностей, що у кінцевому підсумку активно впливає на функціонування та еволюцію економічної системи. Таким чином, парадигма цінностей з історичної перспективи є виявом ментальності, сукупністю звичаєвих ознак суспільного ладу, а у широкому розумінні – це база для прояву певного типу економічної ідеології.

У дисертації вперше запропоновано віртуальне уявлення суспільної „аури” людини у будь-якій економічній системі, яке ілюструє зумовленість конкретного типу економічної системи суспільства панівними суспільними цінностями. Якщо спромогтися уявити суспільну „ауру” людини, громадянина у будь-якій економічній системі, то приходимо до висновку, що людина неначе „стоїть” на панівних суспільних цінностях, які зумовлюють її суспільну і, зокрема, економічну поведінку. Саме панівні цінності у кінцевому підсумку визначають конкретний тип економічної системи суспільства, є рушійною силою її подальшої еволюції чи трансформації, докорінної зміни.

Водночас ми вважаємо, що цінності при досягненні певної „критичної маси” (це стосується глибокого усвідомлення необхідності їх врахування широким загалом) трансформуються у відповідні суспільні інституції, які зумовлюють удосконалення і визначають вектор розвитку економічних систем. Проте, на наш погляд, інституції, які не відображають базових цінностей суспільства є неприйнятними з суспільної точки зору. Навіть забезпечуючи певний економічний ефект, вони не є життєздатними. Наприклад, тоталітарні режими (фашистський, сталінський та ін.)

домагалися ліквідації безробіття, відносного зростання добробуту і т.п., але у кінцевому підсумку виявилися приреченими як суспільні економічні системи.

У своєму дослідженні автор доводить, що крім панівних суспільних цінностей та відповідних суспільних інституцій, пріоритетними об'єктивними критеріями типологізації сучасних економічних систем виступають:

- 1) панівні форми власності на основні засоби виробництва;
- 2) ступінь втручання держави в економіку і методи регулювання соціально-економічних відносин;
- 3) ступінь відкритості економіки та економічної свободи;
- 4) ступінь екологічної безпеки;
- 5) ступінь соціалізації;
- 6) ознаки теоретичної парадигми соціально-економічного прогресу на порозі XXI ст.:
 - а) ступінь суспільної відповідальності та б) ступінь інтелектуалізації.

Так, найбільш загальна типологізація економічних систем суспільства за панівними формами власності на основні засоби виробництва матиме, на думку дисертанта, такий вигляд:

- 1) традиційні (общинні) економічні системи;
- 2) приватні економічні системи;
- 3) суспільні (державні) економічні системи;
- 4) приватно-суспільні (суспільно-приватні) економічні системи.

За ступенем втручання держави в економіку і методами регулювання соціально-економічних відносин можна обґрунтувати такі типи економічних систем:

- 1) колегіальні економічні системи (їм відповідають традиційні економічні системи);
- 2) чисто ринкові економічні системи (так званий вільний ринок, коли практично відсутній вплив держави на перебіг економічних процесів);
- 3) змішані ринкові економічні системи (або лібералізована ринкова економіка, що має місце у США, Канаді, Великій Британії);
- 4) корпоративні ринкові економічні системи (Японія, Швеція, Австралія);
- 5) соціально зорієнтовані ринкові економічні системи (Німеччина, Франція, Австрія);
- 6) командні або авторитарні економічні системи (колишні СРСР та Ірак, сучасні Куба, Північна Корея та ін.).

На переконання дисертанта, за ступенем відкритості економіки та економічної свободи усі економічні системи поділяються на такі типи:

- 1) закриті (економічно не вільні) економічні системи суспільства;
- 2) квазівідкриті економічні системи суспільства (де економічна свобода може навіть формально декларуватися, але насправді не забезпечується державно-правовим механізмом);

3) відкриті економічні системи суспільства, у яких забезпечується економічна свобода (насамперед, найрозвинутіші країни світу, а також Гонконг, Сінгапур, Нова Зеландія, Естонія та ін.).

За ступенем екологічної безпеки усі сучасні економічні системи суспільства можна типологізувати на відповідні види:

- 1) екологічно небезпечні або екологічно незбалансовані економічні системи суспільства;
- 2) екологічно „перехідні” або квазібезпечні економічні системи суспільства;
- 3) екологічно безпечні або екологічно збалансовані економічні системи суспільства;
- 4) екогомологічні економічні системи суспільства.

Типологізація економічних систем суспільства за ступенем їхньої соціалізації матиме, на думку дисертанта, такий вигляд:

- 1) несоціалізовані економічні системи суспільства;
- 2) квазісоціалізовані економічні системи суспільства;
- 3) соціалізовані економічні системи суспільства (коли на суспільному рівні забезпечується

пріоритет соціально-духовного і соціально-інтелектуального розвитку усіх громадян).

На переконання дисертанта, за ступенем суспільної відповідальності економічні системи поділяються на такі типи:

- 1) безвідповідальні економічні системи суспільства;
- 2) квазівідповідальні економічні системи суспільства;
- 3) відповідальні економічні системи суспільства;
- 4) гуманістичні (поствідповідальні) економічні системи суспільства.

За ступенем інтелектуалізації усі економічні системи доцільно поділяти на такі типи:

- 1) доінтелектуальні економічні системи суспільства;
- 2) інтелектуальні економічні системи суспільства;
- 3) постінтелектуальні економічні системи суспільства.

Водночас найважливішими, на думку дисертанта, уточнюючими об’єктивними критеріями типологізації економічних систем виступають:

- 1) співвідношення міського і сільського населення;
- 2) співвідношення джерел ВВП;
- 3) частка військових витрат у ВВП (ступінь мілітарності економічної системи);
- 4) частка власного капіталу у структурі джерел фінансування (ступінь самодостатності в економічному розвитку).

Так, типологізація економічних систем суспільства за співвідношенням міського і сільського населення матиме, на думку дисертанта, такий вигляд:

- 1) аграрні економічні системи суспільства;

- 2) квазііндустріальні економічні системи суспільства;
- 3) індустріальні економічні системи суспільства;
- 4) квазіінформаційні економічні системи суспільства;
- 5) інформаційні економічні системи суспільства;
- 6) постінформаційні економічні системи суспільства.

За співвідношенням джерел ВВП усі економічні системи суспільства можна типологізувати наступним чином:

- 1) економічні системи суспільства переважно сировинного спрямування;
- 2) економічні системи суспільства переважно аграрного спрямування;
- 3) економічні системи суспільства переважно промислового спрямування;
- 4) економічні системи суспільства переважно „обслуговуючого” спрямування;
- 5) економічні системи суспільства переважно інформаційного спрямування.

На переконання дисертанта, за часткою військових витрат у ВВП (ступенем мілітарності економічної системи) усі економічні системи поділяються на такі типи:

- 1) нейтральні (пацифістські) економічні системи суспільства;
- 2) мілітаризовані у межах розумної достатності економічні системи суспільства;
- 3) мілітарні (агресивно зорієнтовані) економічні системи суспільства.

Типологізація економічних систем суспільства за часткою власного капіталу у структурі джерел фінансування (ступенем самодостатності в економічному розвитку) матиме наступний вигляд:

- 1) несамодостатні (залежні) економічні системи суспільства;
- 2) квазісамодостатні економічні системи суспільства, привабливі для зовнішніх інвесторів;
- 3) самодостатні економічні системи суспільства.

Проведене у дисертації дослідження дозволило обґрунтувати висновок про те, що в умовах поліфонічності сучасної світової економічної еволюції вирішення методологічної проблеми типологізації економічних систем суспільства можливе тільки на основі своєрідного синтезу пріоритетних і уточнюючих об'єктивних критеріїв. Інакше кажучи, типологізація економічних систем виключно з урахуванням одного критерію, нехай і важливого, не враховує реалії світової економічної практики. Концепції типологізації економічних систем суспільства, які побудовані на основі двох-трьох об'єктивних критеріїв, очевидно, можуть в основному бути прийнятними. Проте вони також не дають вичерпної відповіді на поставлену актуальну методологічну проблему.

Таким чином, наголошується в авторській концепції типологізації економічних систем суспільства, ключем до вирішення проблеми типологізації систем є пошук об'єктивних критеріїв, які б у поєднанні, взаємодоповненні дозволили б чіткіше розмежувати, диференціювати самі системи. Такий методологічний підхід дає можливість виявити характерні риси національних

економічних систем окремих держав і на цій основі простежити співвідношення і головні тенденції економічних трансформацій у сучасному світі. Крім того, типологізація економічних систем на основі пріоритетних і уточнюючих об'єктивних критеріїв може допомогти молодим незалежним державам, країнам з перехідною економікою, зокрема, Україні, обрати оптимальну соціально-економічну модель своєї стратегічної трансформації і спрогнозувати власне місце і роль у світовій економічній еволюції третього тисячоліття.

У п'ятому розділі дисертації – „**Порівняння економічних систем суспільства: теорія і методологія**” – розкриваються методологічні основи порівняння економічних систем, обґрунтовані авторська концепція порівняння сучасних економічних систем, включаючи математичну модель порівняння систем з урахуванням об'єктивних показників-критеріїв, а також найбільш прийнятна для України на порозі ХХІ ст. економічна модель.

У своєму дослідженні автор виходить з того, що типові економічні системи, а також національні економічні системи окремих держав, які розглядаємо у межах типових, можна порівнювати за безліччю показників-критеріїв, кількість яких теоретично необмежена, про що свідчать, зокрема, ресурси Інтернету. Ця теза тим більше має під собою реальні підстави, якщо застосовувати так зване розширене трактування економічної системи суспільства, що власне й складає методологічну основу нашого дослідження. Водночас головне питання полягає у тому, на які справді фундаментальні й визначальні критерії необхідно спиратися, щоб, по-перше, максимально повно оцінити будь-яку економічну систему і, по-друге, якомога точніше порівняти ключові елементи різних економічних систем.

В авторській концепції порівняння сучасних економічних систем підкреслюється, що обґрунтовуючи будь-який варіант типологізації систем і пропонуючи виділяти конкретні їх типи, ми тим самим спираємося на уже проведене загальне теоретичне порівняння економічних систем суспільства. Тому можна стверджувати, що типологізація – це перший крок порівняння систем. Або, якщо виходити з обґрунтованої у дисертації авторської концепції типологізації економічних систем, доцільно для порівняльного аналізу різних економічних систем використовувати запропоновані пріоритетні та уточнюючі об'єктивні критерії типологізації систем.

Водночас для більш повного і точного порівняння економічних систем доцільно застосовувати низку показників, на основі яких можна співставити різні системи. Фактично це є показники ефективності функціонування економічних систем. Тобто існує теоретична можливість порівняння систем з урахуванням об'єктивних показників їх функціонування, які водночас у процесі порівняння виступають у ролі його критеріїв. Інакше кажучи, показники розвитку економічних систем суспільства при їх порівнянні між собою набувають властивостей об'єктивних критеріїв. Зокрема, цей методологічний підхід є конструктивним, коли йдеться не

тільки про порівняння різних типів систем, а й про порівняння національних економічних систем, що належать до одного типу.

Дисертант поділяє точку зору, згідно з якою для того, щоб порівняти різні економічні системи суспільства явно недостатньо лише співставити показники економічного розвитку та ефективності. Це зумовлено багатьма об'єктивними причинами і насамперед тим, що суть людини не може бути виміряна виключно матеріальними потребами, а її поведінка у суспільстві не може бути пояснена тільки економічними інтересами. Людина, особливо на порозі XXI ст., є носієм цілого спектру поглядів, а тому відповісти на питання, як вона почуває себе у тій чи іншій економічній системі неможливо без залучення і вивчення неекономічних показників функціонування системи. На переконання автора, не тільки еволюція економічних систем, а й сам суспільно-економічний прогрес є наслідком дії комплексу чинників економічного, матеріального та неекономічного, духовного характеру. Причому на деяких щаблях і поворотах людської історії роль останніх може бути пріоритетною, визначальною. З цього випливає об'єктивна необхідність залучення до системи критеріїв порівняння сучасних економічних систем показників соціального, культурного і політико-правового характеру.

Крім того, нині практично у всіх регіонах світу істотно загострилася екологічна криза, що почало загрожувати самому середовищу існування людини. Причому екологічні проблеми стали настільки серйозними і масштабними, що у багатьох економічних системах фактично вийшли за доленосністю на перший план. З цього випливає, що на порозі XXI ст. особливо зростає значення таких важливих критеріїв порівняння економічних систем, як екологічні.

Таким чином, у роботі дістав подальший розвиток методологічний підхід до порівняння сучасних економічних систем, який виявився в обґрунтуванні авторської концепції їх порівняння. Дисертантом доведено, що методологія порівняння економічних систем повинна ґрунтуватися на урахуванні чотирьох груп об'єктивних показників-критеріїв: 1) економічних; 2) соціально-культурних; 3) політико-правових; 4) екологічних. Такий підхід відповідає об'єктивним світовим реаліям початку третього тисячоліття і дозволяє в цілісності охопити динаміку складних і суперечливих процесів як на рівні національних економічних систем, так і наднаціональних системних утворень.

На думку дисертанта, основними економічними показниками-критеріями порівняння сучасних економічних систем є:

- 1) кількість населення та його структура (статева, вікова, освітня, професійна, національна, релігійна, регіональна і т.д.);
- 2) величина інтелектуального капіталу (зокрема, частка висококваліфікованих працівників у загальній чисельності працюючих і т.п.);
- 3) природні ресурси (розвідані та залучені до суспільного відтворення);

- 4) географічне і геополітичне положення (клімат, вихід до морів, транспортні комунікації, історичні економічні традиції та зв'язки, відстань до ринків збуту і т.п.);
- 5) обсяг валового національного продукту країни (системи);
- 6) результативність економічної системи суспільства (величина валового національного продукту у розрахунку на душу населення);
- 7) щорічний приріст валового національного продукту на душу населення;
- 8) співвідношення капіталу і виробленого продукту;
- 9) участь держави в економіці (ступінь державного втручання в економіку та особливості державного регулювання економічних відносин);
- 10) співвідношення між сумою державних видатків та ВВП;
- 11) інвестиційний клімат (частка інвестицій у ВВП);
- 12) „know-how”;
- 13) ступінь (індекс) економічної свободи;
- 14) структура економіки;
- 15) ступінь участі у міжнародному та регіональному поділах праці;
- 16) показники зовнішньої торгівлі;
- 17) баланс платежів і зумовлені ним валютні резерви.

Як обґрунтовано у роботі, до основних соціально-культурних показників-критеріїв порівняння сучасних економічних систем суспільства належать:

- 1) суспільні (національні) цінності та ментальність;
- 2) ставлення суспільства до жінок, дітей і людей похилого віку;
- 3) величина середнього класу суспільства;
- 4) рівень безробіття населення;
- 5) шанс одержати роботу;
- 6) показники здоров'я і тривалості життя;
- 7) показники харчування (у т.ч. величина споживчого кошика);
- 8) показники забезпеченості житлом;
- 9) показники середньої, спеціальної та вищої освіти;
- 10) показники загального культурного рівня населення;
- 11) показники дозвілля і відпочинку;
- 12) показники соціального забезпечення та ступінь соціальної захищеності громадян.

На наш погляд, основними політико-правовими показниками-критеріями порівняння сучасних економічних систем суспільства є:

- 1) ступінь повноти свободи людини (ступінь забезпечення системою прав і свобод її громадян: свободи вірувань, національних поглядів, слова, громадських об'єднань, пересування, можливість брати участь у політичній діяльності і т.д.);
- 2) загальний рівень політичної культури суспільства;
- 3) забезпечення соціальної справедливості, законності, правосуддя;
- 4) ступінь сформованості громадянського суспільства;
- 5) ефективність виборчої системи, її відповідність волевиявленню народу;
- 6) розмежування і взаємодія законодавчої, виконавчої і судової влади;
- 7) відповідність правового поля країни (системи) потребам економічного розвитку (ступінь стимулювання прогресивних економічних змін правовою базою);
- 8) відповідність правових законів держави (суспільної економічної системи) нормам міжнародного права;
- 9) імідж країни (суспільної економічної системи);
- 10) участь країни (суспільної економічної системи) у розв'язанні глобальних проблем;
- 11) вартість правління (частка ВВП, що поглинається усіма рівнями урядової структури і характеризується кількістю державних чиновників);
- 12) стратегічна спрямованість внутрішньої та зовнішньої політики.

На переконання автора, визначальними екологічними показниками-критеріями порівняння сучасних економічних систем виступають:

- 1) ступінь екологічної безпеки (загальний рівень);
- 2) частка природоохоронних витрат у ВВП;
- 3) ступінь чистоти повітряного і водного басейнів;
- 4) величина радіоактивного фону;
- 5) кількість речовин хімічного походження, внесених на 1 га культивованих земель;
- 6) ступінь екологічності продуктів харчування;
- 7) відсоток лісонасаджень до загальної площі;
- 8) частка електроенергії, яка виробляється за допомогою екологічно чистих технологій (за допомогою енергії сонця, вітру, води);
- 9) відсоток відходів основного виробництва, які йдуть у повторну переробку;
- 10) ступінь утилізації екологічно шкідливих відходів.

У розвиток обґрунтованої концепції порівняння сучасних економічних систем запропонована математична модель їх порівняння, що спирається на 51 об'єктивний показник-критерій. З метою здійснення математичної формалізації порівняння економічних систем розглянемо випадок складної функції багатьох змінних. Відповідно до нашої концепції порівняння систем введемо функцію ES таким чином:

$$ES = F[\varphi(x_1, x_2, \dots, x_{17}), \psi(y_1, y_2, \dots, y_{12}), \chi(z_1, z_2, \dots, z_{12}), \omega(w_1, w_2, \dots, w_{10})] \quad (1.1)$$

Тут F – функція, яка описує результуючий вплив усіх 51 показників-критеріїв на стан економічної системи; ψ, φ, χ та ω – це функції, які визначають відповідно частку впливу економічних, соціально-культурних, політико-правових та екологічних показників на функцію F , тобто на параметр ES ; x_1, x_2, \dots, x_{17} – аргументи функції φ , які, по суті, є основними економічними показниками, що визначають стан системи; y_1, y_2, \dots, y_{12} – аргументи функції ψ , що відповідають соціально-культурним показникам; z_1, z_2, \dots, z_{12} – аргументи функції χ , що визначають частку політико-правових критеріїв у загальному показнику ES ; w_1, w_2, \dots, w_{10} – аргументи функції ω , що описують вплив екологічних показників на стан системи.

У зв'язку з тим, що стан економічної системи є змінним у часі, усі показники x_1, x_2, \dots, x_{17} , y_1, y_2, \dots, y_{12} , z_1, z_2, \dots, z_{12} , w_1, w_2, \dots, w_{10} логічно вважати функціями часу t .

Порівнюючи різні економічні системи, ми порівнюємо значення ES , обчислені за формулою (1.1), при різних значеннях аргументів x_1, \dots, w_{10} .

Використавши поняття частинних похідних функції багатьох змінних, можна характеризувати змінюваність системи залежно від економічних, соціально-культурних, політико-правових чи екологічних критеріїв відповідно. Математично це описуватиметься такими функціями:

$$\begin{aligned} & \frac{\partial F(x_1, \dots, x_{17}, y_1, \dots, y_{12}, z_1, \dots, z_{12}, w_1, \dots, w_{10})}{\partial \varphi}, \\ & \frac{\partial F(x_1, \dots, x_{17}, y_1, \dots, y_{12}, z_1, \dots, z_{12}, w_1, \dots, w_{10})}{\partial \psi}, \\ & \frac{\partial F(x_1, \dots, x_{17}, y_1, \dots, y_{12}, z_1, \dots, z_{12}, w_1, \dots, w_{10})}{\partial \chi}, \\ & \frac{\partial F(x_1, \dots, x_{17}, y_1, \dots, y_{12}, z_1, \dots, z_{12}, w_1, \dots, w_{10})}{\partial \omega}, \end{aligned} \quad (1.2)$$

відповідно для економічних, соціально-культурних, політико-правових чи екологічних критеріїв.

Використовуючи поняття функції багатьох змінних, можна на основі формули (1.1) оцінити ступінь змінюваності системи (величину ES) залежно від кожного з показників-критеріїв $x_1, x_2, \dots, x_{17}, y_1, y_2, \dots, y_{12}, z_1, z_2, \dots, z_{12}, w_1, w_2, \dots, w_{10}$. За аналогією з формулами (1.2) це можна зробити з допомогою частинних похідних:

$$\frac{\partial F}{\partial x_1}, \frac{\partial F}{\partial x_2}, \dots, \frac{\partial F}{\partial x_{17}}, \frac{\partial F}{\partial y_1}, \frac{\partial F}{\partial y_2}, \dots, \frac{\partial F}{\partial y_{12}}, \frac{\partial F}{\partial z_1}, \frac{\partial F}{\partial z_2}, \dots, \frac{\partial F}{\partial z_{12}}, \frac{\partial F}{\partial w_1}, \frac{\partial F}{\partial w_2}, \dots, \frac{\partial F}{\partial w_{10}} \quad (1.3)$$

Можна, маючи повний вираз для функції F, оцінити швидкість зміни системи з плином часу t. Для цього доцільно використати формулу:

$$\begin{aligned} \frac{\partial F}{\partial t} &= \frac{\partial F}{\partial x_1} \cdot \dot{x}_1(t) + \frac{\partial F}{\partial x_2} \cdot \dot{x}_2(t) + \dots + \frac{\partial F}{\partial x_{17}} \cdot \dot{x}_{17}(t) + \frac{\partial F}{\partial y_1} \cdot \dot{y}_1(t) + \frac{\partial F}{\partial y_2} \cdot \dot{y}_2(t) + \dots \\ &+ \frac{\partial F}{\partial y_{12}} \cdot \dot{y}_{12}(t) + \frac{\partial F}{\partial z_1} \cdot \dot{z}_1(t) + \frac{\partial F}{\partial z_2} \cdot \dot{z}_2(t) + \dots + \frac{\partial F}{\partial z_{12}} \cdot \dot{z}_{12}(t) + \frac{\partial F}{\partial w_1} \cdot \dot{w}_1(t) + \\ &+ \frac{\partial F}{\partial w_2} \cdot \dot{w}_2(t) + \dots + \frac{\partial F}{\partial w_{10}} \cdot \dot{w}_{10}(t), \end{aligned}$$

$$\text{де } \dot{x}_1(t) = \frac{dx_1}{dt}; \dots; \dot{w}_{10}(t) = \frac{dw_{10}}{dt}. \quad (1.4)$$

Нарешті, якщо відомий часовий інтервал $[t_0, t_k]$, де t_0 – початковий, а t_k – кінцевий вимір часу, то можна для функції ES поставити задачу управління. Вона полягає у наступному: встановити r керуючих змінних $u_m = u_m(t)$ ($m = 1, 2, \dots, r$) як функцій часу t в інтервалі $t_0 \leq t \leq t_k$, які б мінімізували заданий критерій-функціонал

$$I(t_k) = \int_{t_0}^{t_k} F(x_1, \dots, x_{17}, y_1, \dots, y_{12}, z_1, \dots, z_{12}, w_1, \dots, w_{10}, u_1, u_2, \dots, u_r, t) \cdot dt \quad (1.5)$$

і задовольняли певні нерівності:

$$Q_j(u_1, u_2, \dots, u_r) \leq 0, \quad (j = 1, 2, \dots, l), \quad (1.6)$$

що визначають сферу допустимих управлінь U.

Тут F – функція, задана рівнянням (1.1), а функціонал (1.5) можна трактувати як сумарні витрати по створенню економічної системи із заздалегідь визначеними економічними, соціально-культурними, політико-правовими чи екологічними характеристиками, якими можна задовільно описати систему. Керуючі змінні u_1, u_2, \dots, u_r , згідно з постановкою задачі управління є швидкостями зміни у часі декотрих з введених нами показників-критеріїв.

Розв'язок задачі (1.5) являє собою оптимальний шлях, яким мала б розвиватися система, щоб досягти свого найбільшого розвитку за деякий часовий відтинок $[t_0, t_k]$.

Підсумовуючи вищесказане, хочемо наголосити, що різні математичні моделі вимагають явного вигляду складної функції F, що входить до рівняння (1.1). Побудова аналітичного виразу для функції F – це складна математична задача, яка може бути розв'язана шляхом апроксимацій (наприклад, методом найменших квадратів) конкретних числових показників (у нашому випадку

– конкретних значень обґрунтованих показників-критеріїв порівняння економічних систем) для конкретних економічних систем та з врахуванням певних економічних прогнозів, що можуть служити граничними умовами при вирішенні математичних задач.

Таким чином, обґрунтована нами математична модель має на меті формалізувати і згрупувати всі необхідні для аналізу сучасних економічних систем показники та запропонувати концептуальний алгоритм порівняння суспільних систем з конкретними підходами до його практичної реалізації.

Проведене у дисертації дослідження дозволило обґрунтувати висновок про те, що найбільш прийнятною для України економічною моделлю доцільно вважати економічну систему Європейського Союзу. Доведено, що такий вибір підготовлений і об'єктивно зумовлений усім ходом її тривалого суспільно-історичного та економічного поступу і, без сумніву, відкриває якісно нові обрії подальшого розвитку й розквіту українського народу.

Виходячи з авторського розуміння визначальної ролі панівних суспільних цінностей в еволюції економічних систем, у дисертації наголошено, що більш оптимістичну економічну перспективу у ХХІ ст. матимуть ті нації, домінуючі цінності яких повніше відповідатимуть реаліям і вимогам нинішнього часу і будуть здатні зумовити й підтримати системні суспільні трансформації на основі безперервного оновлення і змін ключових парадигм розвитку.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення важливої наукової проблеми – типологізації та порівняння економічних систем суспільства, що виявилось в обґрунтуванні авторських концепції типологізації сучасних економічних систем на основі запропонованих пріоритетних і уточнюючих об'єктивних критеріїв та концепції порівняння економічних систем, що ґрунтується на урахуванні чотирьох груп об'єктивних критеріїв-показників. Проведене дослідження дало підстави зробити такі висновки:

1. Теоретичний аналіз економічних систем має своїм фундаментом вивчення проблеми людини, її природи, внутрішнього світу, переконань і цінностей, економічної діяльності й економічної культури у контексті еволюції системи потреб, що прямо чи опосередковано у кінцевому підсумку зумовлюють параметри економічного і соціального середовища існування суспільства.

2. Сучасне дослідження економічних систем – це комплексний методологічний аналіз економічної системи суспільства у широкому сенсі, тобто дослідження суспільства як органічної єдності панівних цінностей, політичної організації та власне економічного механізму. Філософія економічних систем передбачає розгляд економічного, соціального, політичного, етнічного,

екологічного і т.д. у системній єдності, виділяючи людину як найактивніший чинник еволюції економічних систем та системних суспільних трансформацій.

3. Дослідження економічних систем включає з'ясування змісту та особливостей економічної культури, яка „працює” в економічній сфері суспільного буття, виконуючи свої специфічні функції. Економічна культура обіймає ті норми й цінності, які виникають з потреб самого господарства. Економічна культура впливає на економічну систему через поведінку суб'єктів господарювання, що мають власну економічну свідомість та економічний спосіб мислення.

4. Взаємозв'язок матеріальних і духовних потреб та економічної діяльності, економічної культури, що органічно синтезується у творчості і остаточно виявляється у становленні і функціонуванні певного типу суспільної економічної системи, можна висловити такою умовною логічною схемою: потреба людини – її задоволення шляхом економічної діяльності як творчого процесу на базі певної економічної культури – існування відповідного типу економічної системи суспільства.

5. Аналіз еволюції соціальних концепцій економіки видатних мислителів кінця XIX – XX ст. засвідчує, що у них економіка вивчається як частина більш широкої соціальної системи, економічна поведінка розглядається у взаємозв'язку з іншими видами діяльності, значна увага приділяється неекономічним чинникам економічного поступу. Тобто спостерігаємо спробу „вкласти” економіку у більш широкий соціальний контекст, простежити її взаємодію з іншими підсистемами суспільства і на цій основі збагнути суть і чинники розвитку економічної системи суспільства. Саме на такий методологічний підхід повинна, на нашу думку, спиратися й сучасна методологія дослідження, типологізації і порівняння економічних систем.

6. Передумовою комплексного дослідження економічних систем суспільства є аналіз методологічних проблем економічного і соціального прогресу, який виступає своєрідним тлом розгортання економічних систем і у певному розумінні відображає висхідну еволюцію систем, включаючи періоди їх активної й глибокої трансформації.

7. Теоретична парадигма економічного і соціального прогресу на порозі XXI ст. виступає методологічною основою типологізації і порівняння сучасних економічних систем суспільства. Ознаки парадигми прогресу охоплюють цілий спектр параметрів, починаючи від переважно матеріальних і завершуючи соціально-духовними, гуманітарними. На переконання автора, принаймні дві з характерних ознак парадигми прогресу на порозі XXI ст. можна розглядати як об'єктивні критерії типологізації сучасних економічних систем: ступінь суспільної відповідальності та ступінь інтелектуалізації економічної системи.

8. Досвід функціонування економічних систем різних країн світу наприкінці XX – на початку XXI ст. підводить до висновку, що має місце не просто процес глибоких перетворень в

економіці як одній із складових архітектури суспільного ладу, а тотальні радикальні зрушення у суспільстві як органічній системі. У сучасній теорії економічних систем утверджується поняття „системної трансформації суспільства”. Системній трансформації підлягають усі сфери суспільного буття: політична, духовна, власне економічна. Водночас системна трансформація суспільства передбачає зміни й перетворення суспільних структур, у межах яких можуть паралельно протягом якогось часу співіснувати як нові, так і старі елементи. Цю обставину необхідно враховувати при розробці методології типологізації і порівняння сучасних економічних систем.

9. Системна трансформація суспільства породжує нові концептуальні підходи до оцінки реальності, що завжди включає питання про ієрархію проблем, які вимагають свого вирішення. Виділення з соціокультурної сфери системи цінностей як особливо важливого чинника системної трансформації суспільства зумовлено тим, що цінності є особливою формою загальносуспільних відносин, яка визначає спрямованість життєдіяльності індивідів, груп та спільнот.

10. Обґрунтований у роботі авторський підхід до визначення категорії „економічна система суспільства” включає два трактування: 1) економічна система суспільства – це система механізмів та інституцій, що забезпечують організацію виробництва й розподілу створених у суспільстві матеріальних і духовних благ, спосіб, яким вирішується проблема нестачі ресурсів і досягаються відповідні економічні цілі; 2) економічна система суспільства – це складне системне утворення, що пронизує усі сфери життєдіяльності суспільства та, поєднуючи чинники виробництва з урахуванням панівних цінностей і, відповідно, інституцій, форм власності, забезпечує створення матеріальних та духовних благ і на цій основі – самовідтворення суспільства. Доведено, що важливими характеристиками економічних систем на порозі ХХІ ст. є їх „тестування” категорією „відповідальності” і належний ступінь відкритості.

11. Елементна структура сучасних економічних систем має, на наш погляд, такі складові: а) панівні цінності; б) політичний лад; в) правова система; г) екологічна складова; д) суспільний механізм управління; е) власне економічний механізм.

12. Ринкова організація господарської діяльності суспільства є основою сучасних економічних систем. Ринкові економічні системи виконують функцію своєїрідної „осі”, навколо якої розгортаються всі існуючі економічні системи, включаючи квазіринкові. Інакше кажучи, ступінь повноти ринку, його функціональна роль у життєдіяльності соціуму головним чином визначають суть, механізми розвитку і, відповідно, назву будь-якої економічної системи суспільства.

13. В обґрунтованій у роботі авторській концепції типологізації сучасних економічних систем запропоновано застосовувати цілий спектр а) пріоритетних і б) уточнюючих об’єктивних критеріїв, що забезпечує значну варіативність конкретних підходів до типологізації систем. При

цьому дисертант виходить з того, що, по-перше, людина, будучи головним чинником еволюції економічних систем, насамперед є носієм певної свідомості, духовності та економічної культури; по-друге, у сучасному світі існує безліч перехідних, симбіозних форм, які відрізняються між собою насамперед ступенем присутності і роллю держави у ринковій економіці; по-третє, з принципу системності випливає, що економіка в історичному розрізі може бути типологізована (поділена на етапи розвитку, типи свого існування) з різних позицій, кількість яких теоретично необмежена; по-четверте, нині існуючі у світі економічні системи необхідно розглядати як перехідні, оскільки вони завжди перебувають у стані переходу від однієї своєї історичної форми до іншої.

14. У дисертації доведено, що головним, фундаментальним об'єктивним критерієм типологізації сучасних економічних систем, що визначає стратегічний вектор їх трансформації на порозі XXI ст. є панівні суспільні цінності та відповідні суспільні інституції. Під цінностями пропонується розуміти ставлення до природи, людської, економічної діяльності та її результатів, форм власності, способів організації виробництва і розподілу, майнової нерівності, тлумачення ідей соціальної справедливості, соціальної ієрархії, демократії і т.д., що фіксується на рівні суспільної, зокрема, економічної, політичної, екологічної та ін. свідомості та у цій формі визначає загальну й економічну культуру тривалих історично-економічних епох. При цьому, на переконання автора, йдеться про цінності у найширшому розумінні, а не тільки про власне економічні, адже національні, релігійні переконання, буденна свідомість поряд з ринковими, політичними, екологічними та ін. цінностями сукупно впливають на стосунки всередині суспільства та його економічної системи.

15. У дисертації обґрунтовано висновок, що на рівні суспільства у кожний конкретний момент його економічного розвитку існує якийсь середній, домінуючий „зріз” цінностей, який у кінцевому підсумку активно впливає на функціонування та еволюцію економічної системи. Таким чином, парадигма цінностей з історичної перспективи є виявом ментальності, сукупністю звичаєвих ознак суспільного ладу, а у широкому розумінні – це база для прояву певного типу економічної ідеології.

16. У дисертації вперше запропоновано віртуальне уявлення суспільної „аури” людини у будь-якій економічній системі, яке ілюструє зумовленість конкретного типу економічної системи суспільства панівними суспільними цінностями. Саме панівні цінності у кінцевому підсумку визначають конкретний тип економічної системи суспільства, є рушійною силою її подальшої еволюції чи трансформації, докорінної зміни.

17. У роботі обґрунтовано, що цінності при досягненні певної „критичної маси” (це стосується глибокого усвідомлення необхідності їх врахування широким загалом) трансформуються у відповідні суспільні інституції, які зумовлюють удосконалення і визначають

вектор розвитку економічних систем. Проте інституції, які не відображають базових цінностей суспільства є неприйнятними з суспільної точки зору. Навіть забезпечуючи певний економічний ефект, вони не є життєздатними.

18. У дисертації доведено, що крім панівних суспільних цінностей та відповідних суспільних інституцій, пріоритетними об'єктивними критеріями типологізації сучасних економічних систем виступають: 1) панівні форми власності на основні засоби виробництва; 2) ступінь втручання держави в економіку і методи регулювання соціально-економічних відносин; 3) ступінь відкритості економіки та економічної свободи; 4) ступінь екологічної безпеки; 5) ступінь соціалізації; 6) ознаки теоретичної парадигми соціально-економічного прогресу на порозі XXI ст.: а) ступінь суспільної відповідальності та б) ступінь інтелектуалізації.

Водночас найважливішими уточнюючими об'єктивними критеріями типологізації сучасних економічних систем виступають: 1) співвідношення міського і сільського населення; 2) співвідношення джерел ВВП; 3) частка військових витрат у ВВП (ступінь мілітарності економічної системи); 4) частка власного капіталу у структурі джерел фінансування (ступінь самодостатності в економічному розвитку).

19. Проведене дослідження дозволило обґрунтувати висновок, що в умовах поліфонічності сучасної світової економічної еволюції вирішення методологічної проблеми типологізації економічних систем можливе тільки на основі своєрідного синтезу пріоритетних і уточнюючих об'єктивних критеріїв. Такий методологічний підхід дає можливість з'ясувати характерні риси національних економічних систем і на цій основі виявити головні тенденції економічних трансформацій у сучасному світі. Типологізація економічних систем з урахуванням пріоритетних і уточнюючих об'єктивних критеріїв може допомогти молодим незалежним державам, країнам з перехідною економікою, у т.ч. Україні обрати оптимальну економічну модель своєї стратегічної трансформації і спрогнозувати власне місце і роль у світовій економічній еволюції третього тисячоліття.

20. У своєму дослідженні автор виходить з того, що суть людини не може бути виміряна виключно матеріальними потребами, а її поведінка у суспільстві не може бути пояснена тільки економічними інтересами. Людина, особливо на порозі XXI ст., є носієм цілого спектру поглядів, а тому відповісти на питання, як вона почуває себе у тій чи іншій економічній системі неможливо без залучення і вивчення неекономічних показників функціонування системи. На переконання автора, не тільки еволюція економічних систем, а й сам суспільно-економічний прогрес є наслідком дії комплексу чинників економічного, матеріального та неекономічного, духовного характеру. З цього випливає об'єктивна необхідність залучення до системи критеріїв порівняння економічних систем не лише економічних, але й показників соціального, культурного і політико-правового характеру. Водночас, враховуючи особливу важливість стану довкілля для

функціонування економічних систем суспільства, автор вважає за доцільне врахування екологічних показників при порівнянні сучасних економічних систем.

21. В обґрунтованій у дисертації авторській концепції порівняння сучасних економічних систем доведено, що методологія порівняння систем повинна ґрунтуватися на урахуванні чотирьох груп об'єктивних показників-критеріїв: 1) економічних; 2) соціально-культурних; 3) політико-правових; 4) екологічних. При цьому до кожної групи можна, з нашої точки зору, віднести відповідно 17, 12, 12 і 10 показників, які перелічені вище. Такий підхід відповідає об'єктивним світовим реаліям початку третього тисячоліття і дозволяє в цілісності охопити динаміку складних й суперечливих процесів як на рівні національних економічних систем, так і наднаціональних системних утворень. Обґрунтована концепція порівняння сучасних економічних систем описана за допомогою відповідної математичної моделі, яка має на меті формалізувати і згрупувати всі необхідні для аналізу економічних систем показники та запропонувати концептуальний алгоритм порівняння суспільних систем з конкретними підходами до його практичної реалізації.

22. У дисертації обґрунтовано найбільш прийнятну для України економічну модель, якою є економічна система Європейського Союзу. Доведено, що такий вибір підготовлений і об'єктивно зумовлений усім ходом її тривалого суспільно-історичного та економічного поступу і, без сумніву, відкриває якісно нові обрії подальшого розвитку й розквіту українського народу. Водночас наголошено, що більш оптимістичну економічну перспективу у XXI ст. матимуть ті нації, домінуючі цінності яких повніше відповідатимуть реаліям і вимогам нинішнього часу і будуть здатні зумовити й підтримати системні суспільні трансформації на основі безперервного оновлення і змін ключових парадигм розвитку.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії, посібники

1. Кульчицький Б.В. Економічні системи суспільства: теорія, методологія, типологізація. Монографія. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. – 352 с.
(Рецензія на монографію: Бойко Є.І. Фундаментальне дослідження сучасних економічних систем // Регіональна економіка. – 2003. – № 2. – С. 244-246).
2. Кульчицький Б.В. Сучасні економічні системи. Навчальний посібник. – Львів: Афіша, 2004. – 279 с. (Рекомендований Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (лист Міністра від 14.07.2003 р. за № 1/11-2948)).

Розділи у колективних монографіях

3. Кульчицький Б.В. Об'єктивні передумови формування економічної системи України // Макроекономічні проблеми розвитку економічної системи України: Колективна монографія / За заг. ред. Л.В.Рібуна. – Львів: Камула, 2004. – С. 5-23.

Статті у наукових фахових виданнях

4. Кульчицький Б.В., Кошелюк Л.Ф., Злупко Т.С. Становлення національної економіки України // Економіка України. – 1996. – № 4. – С. 95. Особистий внесок здобувача: проаналізовано об'єктивні передумови формування економічної системи України.
5. Кульчицький Б.В., Лисий В.П. Концепція діяльної природи людини в українській філософській думці // Духовний світ людини та розвиток національної свідомості в Україні: Вісник Львів. ун-ту. Серія сусп. наук. – Вип. 33. – Львів: ЛДУ, 1996. – С. 40-45. Особистий внесок здобувача: розкрито ідею діяльної природи людини як чинника еволюції економічних систем суспільства.
6. Кульчицький Б.В., Кульчицький Я.В. Культурна зумовленість становлення підприємництва в Україні // Теорія і практика підприємництва: проблеми вивчення та економічної просвіти в Україні. Матеріали міжнар. літнього екон. семестру „Інтереко”, Трускавець, 29.07.–21.08.1996 р. – Львів: Інтереко, 1997. – С. 76-77. Особистий внесок здобувача: обґрунтовано активну роль неекономічних чинників становлення підприємництва у контексті формування економічної системи України.
7. Кульчицький Б.В., Кульчицький Я.В. Філософія підприємництва в Україні // Економіка України: минуле, сучасне, майбутнє. Зб. доп. і повідомл. Восьмої наук. сесії Екон. комісії НТШ. Березень, 1997. – Львів: НТШ, 1997. – С. 47-49. Особистий внесок здобувача: розкрито генезис підприємництва у контексті моделювання економічної системи України.
8. Кульчицький Б.В. До вершин економічної україніки // Економіка України: минуле, сучасне, майбутнє. Зб. доп. і повідомл. Восьмої наук. сесії Екон. комісії НТШ. Березень, 1997. – Львів: НТШ, 1997. – С. 85-87.
9. Кульчицький Б.В., Кульчицький Я.В. Проблема соціальної дії та суспільного прогресу у контексті формування ринкової економіки в Україні // Формування ринкової економіки в Україні. Наук. зб. – Вип. 1. – Львів: Інтереко, 1997. – С. 62-64. Особистий внесок здобувача: здійснено теоретико-методологічний аналіз передумов становлення ринкової економічної системи в Україні.
10. Кульчицький Б.В., Кульчицький Я.В. Соціальна діяльність як синтез теорії і практики становлення ринкової економіки в Україні // Формування ринкової економіки в Україні. Наук. зб. – Вип. 2. – Львів: Інтереко, 1997. – С. 24-26. Особистий внесок здобувача:

проаналізовано соціальну діяльність та її складові у контексті формування ринкової економіки в Україні.

11. Кульчицький Б.В., Кульчицький Я.В. Інтелектуалізація соціальної діяльності і суспільно-економічний прогрес // Формування ринкової економіки в Україні. Наук. зб. – Вип. 3. – Львів: Інтереко, 1998. – С. 27-29. Особистий внесок здобувача: розкрито зміст інтелектуалізації соціальної діяльності у контексті трансформації сучасних економічних систем.
12. Кульчицький Б.В., Кульчицький Я.В. Проблеми суспільно-економічного прогресу в системі наук про суспільство // Наук. вісник: Зб. наук.-техн. праць. – Вип. 9.4. – Львів: УкрДЛТУ, 1998. – С. 202-207. Особистий внесок здобувача: обґрунтовано методологічні підходи до пізнання прогресивного розвитку сучасних економічних систем у контексті інтеграції наукового знання.
13. Кульчицький Б.В. Філософія економічної історії України і становлення національної економіки // Вісник Львів. ун-ту. Серія економічна. – Вип. 28. – Львів: Світ, 1998. – С. 29-32.
14. Кульчицький Б.В., Кульчицький Я.В. Методологія аналізу проблеми прогресу: соціально-філософський та політико-економічний аспекти // Актуальні проблеми економіки перехідного періоду. Наук. зб. / За ред. З.Г.Ватаманюка. – Львів: Інтереко, 1999. – С. 9-14. Особистий внесок здобувача: здійснено теоретико-методологічний аналіз ідеї економічного і соціального прогресу у контексті еволюції економічних систем.
15. Кульчицький Б.В., Кульчицький Я.В. Комплексне використання вторинних ресурсів у контексті вирішення екологічних проблем довкілля // Наук. вісник: Сучасна екологія і проблеми сталого розвитку суспільства / Зб. наук.-техн. праць. – Вип. 9.7. – Львів: УкрДЛТУ, 1999. – С. 294-295. Особистий внесок здобувача: досліджено екологічну компоненту сучасних економічних систем.
16. Кульчицький Б.В., Кульчицький Я.В. Діяльність в умовах пошуку політико-економічної моделі України: соціально-філософський аспект // Перехідна економіка: Проблеми теорії і практики. Наук. зб. / За ред. З.Г.Ватаманюка. – Львів: Інтереко, 1999. – С. 16-22. Особистий внесок здобувача: розкрито зміст і структуру економічної діяльності як основи становлення національної економіки України.
17. Кульчицький Б.В., Кульчицький Я.В., Кулініч І.О. Еколого-економічна діяльність у контексті формування соціально-екологічних суспільних відносин // Вісник Львів. ун-ту. Серія економічна. – Вип. 29. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 1999. – С. 78-82. Особистий внесок здобувача: досліджено формування соціально-екологічних суспільних відносин в умовах трансформації сучасних економічних систем.

18. Кульчицький Б.В., Кульчицький Я.В. Проблеми довкілля у контексті сучасної науково-технічної революції // Наук. вісник: Зб. наук.-техн. праць. – Вип. 9.13. – Львів: УкрДЛТУ, 1999. – С. 209-212. Особистий внесок здобувача: обґрунтовано об'єктивність процесу екологізації економічних систем суспільства.
19. Кульчицький Б.В., Лисий В.П. Діяльність в умовах багатоваріантності моделей економічного розвитку: соціально-філософський аспект // Наукові записки: Наук.-техн. зб. – Вип. 3. – Львів: Укр. академія друкарства, 2001. – С. 118-122. Особистий внесок здобувача: проаналізовано еволюцію діяльності в умовах поліфонічності сучасних економічних систем.
20. Кульчицький Б.В., Кульчицький Я.В. Теоретична парадигма соціального та економічного прогресу на порозі XXI століття // Вісник Львів. комерційної академії. Серія економічна. – Вип. 8. – Львів: Вид-во ЛКА, 2001. – С. 33-37. Особистий внесок здобувача: розкрито контури теоретичної парадигми економічного і соціального прогресу як методологічної основи сучасної типологізації економічних систем суспільства.
21. Кульчицький Б.В. Еволюція економічних систем розвинутих країн світу: уроки для України // Трансформація економічної системи в Україні. Наук. зб. / За ред. З.Г.Ватаманюка. – Львів: Інтереко, 2000. – С. 18-23.
22. Кульчицький Б.В. Відкрита економіка та економічна свобода у контексті цивілізаційного вектора сучасних економічних систем // Формування нової парадигми економічної теорії в Україні. Наук. зб. / За ред. З.Г.Ватаманюка. – Львів: Інтереко, 2001. – С. 20-24.
23. Кульчицький Б.В. Гуманізація сучасних економічних систем як чинник еволюції парадигми теорії діяльності // Наук. вісник: Еколого-економічні проблеми розвитку лісового комплексу / Зб. наук.-техн. праць. – Вип. 11.3. – Львів: УкрДЛТУ, 2001. – С. 160-163.
24. Кульчицький Б.В., Холод Н.М. Трансформація парадигми теорії діяльності у контексті цивілізаційного вектору сучасних економічних систем (проблеми методології) // Вісник Львів. ун-ту. Серія економічна. – Вип. 30. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2001. – С. 21-25. Особистий внесок здобувача: розкрито особливості трансформації парадигми теорії діяльності внаслідок посилення цивілізаційної спрямованості економічних систем суспільства на порозі XXI ст.
25. Кульчицький Б.В. Методологія дослідження економічних систем суспільства: контекст типологізації // Наук. вісник: Зб. наук.-техн. праць. – Вип. 12.3. – Львів: УкрДЛТУ, 2002. – С. 152-155.
26. Кульчицький Б.В. Економічна система суспільства як наукова категорія: особливості дискурсу у зарубіжній економічній теорії // Наук. вісник: Сучасна економічна теорія та

- проблеми її застосування / Зб. наук.-техн. праць. – Вип. 12.6. – Львів: УкрДЛТУ, 2002. – С. 38-43.
27. Кульчицький Б.В. Методологічні проблеми типологізації економічних систем суспільства // Лісове господарство, лісова, паперова і деревообробна промисловість. Міжвідомч. наук.-техн. зб. – Вип. 27. – Львів: УкрДЛТУ, 2002. – С. 135-139.
28. Кульчицький Б.В. Типологізація економічних систем суспільства: пріоритетні методологічні підходи // Доходи та заощадження в умовах трансформації економіки України. Наук. зб. / За ред. З.Г.Ватаманюка. – Львів: Інтереко, 2002. – С. 158-164.
29. Кульчицький Б.В., Кульчицький Я.В. Еволюція соціальних концепцій економіки як методологічна передумова становлення теорії економічних систем суспільства // Актуальні проблеми економічної теорії. Наук. зб. / За ред. З.Г.Ватаманюка. – Львів: Інтереко, 2002. – С. 11-20. Особистий внесок здобувача: розкрито пріоритетні ідеї, що об'єднують соціальні концепції економіки XIX-XX ст. крізь призму формування теорії економічних систем.
30. Кульчицький Б.В. Цивілізаційна стратегія типологізації суспільних економічних систем у контексті пріоритетних концепцій економічної еволюції // Наук. вісник: Зб. наук.-техн. праць. – Вип. 12.8. – Львів: УкрДЛТУ, 2002. – С. 236-240.
31. Кульчицький Б.В. Екологічна безпека у контексті критеріїв сучасної типологізації економічних систем // Наук. вісник: Концепція Екологічної Конституції Землі – правова основа стратегії сталого розвитку / Зб. наук.-техн. праць. – Вип. 12.7. – Львів: УкрДЛТУ, 2002. – С. 120-123.
32. Кульчицький Б.В. Типологізація суспільних економічних систем на порозі XXI ст. // Вісник Нац. ун-ту „Львівська політехніка” / Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – № 466. – Львів: Вид-во НУ „Львівська політехніка”, 2002. – С. 332-337.
33. Кульчицький Б.В. Економічна система суспільства як наукова категорія: особливості дискурсу в українській економічній теорії // Вісник Львів. ун-ту. Серія економічна. – Вип. 31. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2002. – С. 15-23.
34. Кульчицький Б.В. Конфігурація сучасної економіки України у контексті порівняння економічних систем // Наук. вісник: Зб. наук.-техн. праць. – Вип. 13.1. – Львів: УкрДЛТУ, 2003. – С. 176-181.
35. Кульчицький Б.В. Методологічні проблеми порівняння сучасних економічних систем // Вісник Нац. ун-ту „Львівська політехніка” / Логістика. – № 469. – Львів: Вид-во НУ „Львівська політехніка”, 2003. – С. 243-247.
36. Кульчицький Б.В. Типологізація економічних систем у контексті гносеології суспільних трансформацій // Регіональна економіка. – 2003. – № 2. – С. 36-43.

37. Кульчицький Б.В. Типологізація економічних систем на основі уточнюючих об'єктивних критеріїв // Наук. вісник: Зб. наук.-техн. праць. – Вип. 13.2. – Львів: УкрДЛТУ, 2003. – С. 198-202.
38. Кульчицький Б.В. Теоретична парадигма соціально-економічного прогресу як методологічна основа сучасної типологізації економічних систем суспільства // Розвиток трансформаційної економіки України / За ред. З.Г.Ватаманюка. – Львів: Інтереко, 2003. – С. 17-25.
39. Кульчицький Б.В. Порівняння економічних систем у контексті утвердження гуманістичної парадигми світової еволюції // Наук. вісник: Зб. наук.-техн. праць. – Вип. 13.4. – Львів: УкрДЛТУ, 2003. – С. 201-205.
40. Кульчицький Б.В. Порівняння економічних систем у контексті сучасного методологічного дискурсу: уроки для України // Регіональна економіка. – 2004. – № 1. – С. 16-21.
41. Кульчицький Б.В. Порівняння економічних систем: український контекст // Наук. вісник: Зб. наук.-техн. праць. – Вип. 14.1. – Львів: УкрДЛТУ, 2004. – С. 109-113.

АНОТАЦІЯ

Кульчицький Б.В. Типологізація і порівняння економічних систем суспільства (проблеми теорії і методології). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.01.01 – економічна теорія. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2004.

У дисертації на основі широкого залучення й аналізу праць видатних західноєвропейських та українських економістів розкрито теоретико-методологічні передумови комплексного дослідження економічних систем суспільства. Обґрунтовано висновок, що теоретична парадигма соціально-економічного прогресу на порозі ХХІ ст. виступає методологічною основою типологізації і порівняння сучасних економічних систем.

Всебічно розглянуто концепційні засади і методологію дослідження економічних систем. Запропоновано два авторські трактування категорії „економічна система суспільства” та обґрунтовано елементну структуру економічної системи. Розкрито особливості ринкової організації господарської діяльності суспільства як основи сучасних економічних систем.

Вперше запропоновано авторську концепцію типологізації сучасних економічних систем на основі виявлених об'єктивних критеріїв.

Обґрунтована авторська концепція порівняння сучасних економічних систем з урахуванням об'єктивних показників-критеріїв, включаючи математичну модель порівняння систем.

Основні результати дослідження знайшли відображення в обґрунтуванні найбільш прийнятної для України економічної моделі, якою запропоновано вважати економічну систему Європейського Союзу.

Ключові слова: теорія економічних систем, соціальні концепції економіки, парадигма соціально-економічного прогресу, економічні системи суспільства, методологія дослідження, об'єктивні критерії, типологізація економічних систем суспільства, порівняння економічних систем.

АННОТАЦІЯ

Кульчицкий Б.В. Типологизация и сравнение экономических систем общества (проблемы теории и методологии). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.01.01 – экономическая теория. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов, 2004.

В диссертации на основе широкого привлечения и анализа трудов выдающихся западноевропейских и украинских экономистов раскрыты теоретико-методологические предпосылки комплексного исследования экономических систем общества. В частности, обоснован вывод, что философия экономических систем предполагает рассмотрение экономического, политического, культурного, этнического, экологического и т.д. в системном единстве, выделяя человека как самый активный фактор эволюции экономических систем и системных общественных трансформаций.

Исследование экономических систем включает определение содержания и особенностей экономической культуры, которая „работает” в экономической сфере общественного бытия, исполняя свои специфические функции. Экономическая культура охватывает те нормы и ценности, которые возникают из потребностей самого хозяйства. Она влияет на экономическую систему через поведение субъектов хозяйствования, которые имеют определенное экономическое сознание и экономический способ мышления.

Доказано, что теоретическая парадигма социально-экономического прогресса на пороге XXI века выступает методологической основой типологизации и сравнения современных экономических систем. При этом признаки парадигмы прогресса охватывают целый спектр параметров, начиная от преимущественно материальных и заканчивая социально-духовными, гуманитарными. Обоснован вывод, что фундаментом парадигмы прогресса выступает категория „ответственности”, которая должна базироваться на онтологическом подходе – ответственности за бытие вообще. По мнению диссертанта, такие признаки парадигмы прогресса, как степень

общественной ответственности и степень интеллектуализации можно рассматривать в качестве объективных критериев типологизации современных экономических систем.

Всесторонне рассмотрены концепционные основания и методология исследования экономических систем общества. С принципиально новых методологических позиций раскрыто содержание и элементную структуру экономических систем. Обоснованы две авторские трактовки категории „экономическая система общества”, а также определены особенности рыночной организации хозяйственной деятельности общества как основы современных экономических систем.

Впервые предложена авторская концепция типологизации современных экономических систем с учетом выявленных объективных критериев. В диссертации доказано, что главным, фундаментальным объективным критерием типологизации современных экономических систем, который определяет стратегический вектор их трансформации являются господствующие общественные ценности и соответствующие общественные институты. На уровне общества в каждый конкретный момент его экономического развития существует некий средний, доминирующий „срез” ценностей, который в конечном итоге активно влияет на функционирование и эволюцию экономической системы. Таким образом, парадигма ценностей с исторической перспективы является проявлением ментальности, совокупностью признаков общественного строя, а в широком понимании – это база для проявления определенного типа экономической идеологии.

В частности, концепция типологизации современных экономических систем предполагает использование ряда приоритетных и уточняющих объективных критериев, которые во взаимодействии и взаимодополнении составляют прочную методологическую основу решения поставленной научной проблемы.

Обоснована авторская концепция сравнения современных экономических систем, которая предполагает учет четырех основных групп объективных показателей-критериев: экономических, социально-культурных, политико-правовых, экологических и описана при помощи математической модели. Последняя имеет своей целью сгруппировать все необходимые для анализа экономических систем показатели и предложить концептуальный алгоритм сравнения систем с конкретными подходами к его практической реализации.

Основные результаты диссертационного исследования нашли отображение в обосновании наиболее приемлемой для Украины экономической модели, которой предложено считать экономическую систему Европейского Союза.

Ключевые слова: теория экономических систем, социальные концепции экономики, парадигма социально-экономического прогресса, экономические системы общества, методология

исследования, объективные критерии, типологизация экономических систем общества, сравнение экономических систем.

SUMMARY

Kul'chyts'kyi B.V. Typologization and Comparison of Economic Society Systems (theory problems and methodology). – Manuscript.

Dissertation thesis on competition of a scientific degree of the Doctor of Economic Sciences on a speciality 08.01.01 – Economic Theory. – Ivan Franko Lviv National University, Lviv, 2004.

In dissertation on base of wide entangling labour analysis of remarkable west-european and ukrainian economists brought theoretic-methodological preconditions to light of complex research of economic society systems. Substantiated deduction, that theoretical paradigm of socio-economic progress at the beginning of XXI a. comes forward by methodological base typologization and comparison of contemporary economic systems.

Comprehensively considered strategic concepts foundations and research methodology of economic systems. Offered two author interpretation of category „economic society system” and substantiated elemental structure of economic system. Brought peculiarities to light of market organization of economical activity society as bases of contemporary economic systems.

For the first time offered author conception typologization of contemporary economic systems on base of expressed objective criterions.

Substantiated author comparison conception of contemporary economic systems with consideration of objective indexes-criterions, including a mathematical systems comparison model.

The basic research results found reverberation into substantiate economic model most acceptable for Ukraine, which offered to think an economic system of European Union.

Key words: theory of economic systems, social economy conceptions, paradigm of socio-economic progress, economic society systems, research methodology, objective criterions, typologization of economic society systems, comparison of economic systems.

Підп. до друку 5.08.2004. Формат 60x84/16. Папір друк. Друк. офсет.

Умовн. друк. арк. 1,75. Тираж 100 прим. Зам. 289.

Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка

79000 м. Львів, вул. Д. Дорошенка, 41